

KLEIO

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN STAATSIINRICHTING IN NEDERLAND

NR 4 | JUNI 2009 | JAARGANG 50

100 JAAR FUTURISME

STRIJD TEGEN MORALISME, FEMINISME EN MIDDELMATIGHEID

THE READER

Schuld en schaamte

bij de **Duitse babyboom**

Leerlingen maken

VIRTUELE REIS

naar **Berlijn**

Please don't talk about me

when I'm gone Wim Willems

over **TJALIE ROBINSON**

Maas van Egdom
voorzitter a.i.
(website en didactiek-
commissie, CEVO, contactper-
soon VGN-reizen)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@ziggo.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
piketknook@planet.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris
(commissie VAVO en havo/
vwo)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86
mwhinke@hotmail.com

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Spoorstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
a.a.vanderschans@
driestar-educatief.nl

Marcel Nonhebel
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Bas van Rooijen
(Cito, Kleio)
Avondster 32
6661 PS Elst
0481 - 350 065
06 - 218 23 282
ron@sgstevenbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijckstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18
2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140
2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Daan Schuijt
Jan Luykenlaan 291
2332 DH Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Ramses Peters
Stietjesstraat 35
6511 AJ Nijmegen
Tel. 024 - 361 58 17
ramsespeters@gmail.com

Ger van der Drift
Bouwlust 193
3162 SB Rhon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Marjonne Maan
Fahrenheitstraat 25
2561 DN Den Haag
Tel. 06 - 224 33 811
marjonne_maan@hotmail.com

Anny Hartgerink
Aa-park 10
8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@
planet.nl

Juul Letieveld
eindredacteur
Kastanjelaan 4
6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
redactie@juul.nl

Kleio is een uitgave van de VGN

Uitgeverij School BV
Opmaak: FIZZ reclame + commu-
nicatie
Druk: Drukkerij Giethoorn Ten Brink,
Meppel

ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt u sturen
naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over adverteren
in Kleio contact op met Joke Noord-
strand a.i.

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de
secretaris, Wendy Hinke. Kleio is het blad van de Vereniging van
docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN).
Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is
mogelijk via de VGN-site.

VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens

Website: www.vgnkleio.nl

COLOFON

Contributies 2009

• Salaris t/m LB6	€ 60,-
• Salaris vanaf LB7	€ 70,-
• Docent met drie of meer vakken	€ 45,-
• Baan van minder dan 0,6 fte	€ 50,-
• Kennismakingslid (alleen voor studenten)	€ 35,-
• Buitengewone leden, pensioen, VUT	€ 55,-
• Partnerlidmaatschap	€ 80,-
Abonnement:	
• Binnenland	€ 71,-
• Buitenland, Europa	€ 75,-
• Buitenland, overig	€ 85,-
• Losse nummers	€ 12,-
incl. verzendkosten	

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Indien
iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen, kan hij zich
tot de uitgever wenden.

Leden- en abonnementenadministratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlansdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

VAN DE REDACTIE

Deze Kleio bevat veel vereni-
gingsnieuws en een aantal praktische
zaken voor in de klas.
Allereerst is onze zeer gewaardeerde
voorzitter Jan-Maarten de Wit afge-
treden en heeft hij afscheid genomen
van het VGN-bestuur. In de jaarrede
geeft hij als nalatenschap zijn visie
op de toekomst van de vereniging.
Verheugend is dat Joke van der
Leeuw-Roord de Huib de Ruyter-
prijs heeft ontvangen voor haar
verdiensten voor het geschiedenis-
onderwijs in binnen- en buitenland.

- Hans Schippers heeft een prachtig
artikel geschreven over het futu-
risme als stroming en de invloed
hiervan op beide wereldoorlogen.
- Anny Hartgerink informeert ons
uitgebreid over het leven van Tjalic
Robinson en interviewde daarvoor

zelfs zijn biografie Wim Willems.
- Het Florence Nightingale-Instituut
belicht in de interessante tentoon-
stelling 'Zoevende Zusters' de
geschiedenis van de thuiszorg; ook
leuk om met vmbo-leerlingen te
bezoeken.
- Jeffrey de Waal vergelijkt het Duitse
geschiedenisonderwijs met het Ne-
derlandse onderwijs en trekt enkele
opmerkelijke conclusies. Hij is on-
der andere aanmerkelijk positiever
over het Duitse systeem.
- Tot slot een artikel van Mark
Hagenaars die een module over
een virtuele reis naar Berlijn heeft
gemaakt met veel downloads om zo
in de klas te gebruiken.

Veel leesplezier!

Joke Noordstrand

8

Wij willen de liefde voor het gevaar bezingen!

Honderd jaar futurisme

HANS SCHIPPERS

16

'Het gaat mij om het verhaal'

Wim Willems over geschiedenis, literatuur en Tjalie Robinson

ANNY HARTGERINK

19

Kleioskoop: The Reader

Schuld en schaamte bij de Duitse babyboom

DAAN SCHUIJT

22

Een virtuele reis naar Berlijn

Een geschiedenismodule in het vrije deel

MARK HAGENAARS

25

Deutsche Gründlichkeit?

Een vergelijking tussen het Duitse en het Nederlandse geschiedenisonderwijs

JEFFREY DE WAAL

EN VERDER

- 4 VGNieuws: afscheidsrede Jan-Maarten de Wit
- 7 Boeken
- 13 Boek van de maand: *Tjalie Robinson*
- 29 Museumnieuws
- 32 Lezers schrijven: Arie Wilschut over ridders en de tijdvakken
- 24 Cito ontwikkelt digitale canontoets
- 37 Recensies
- 42 Kleiokrant

Jaarrede 2009

BESTE VGN LEDEN,

Aan het begin van dit nieuwe verenigingsjaar ontvouw ik graag onze plannen voor 2009. Soms moet je echter ook verder vooruit kijken om de grote lijnen voor de toekomst van de vereniging uit te zetten. In de jubileum-Kleio heb ik dat - mede op verzoek van de reactie van Kleio - in het openingsartikel gedaan. Het belangrijkste dilemma voor de toekomst van onze club is, naar mijn idee, het soort club dat we willen zijn. Blijven we een traditionele vereniging van vrijwilligers die zich om niet inzetten? Of zetten we de ontwikkeling naar een 'moderne vereniging' door. Daaronder versta ik een vereniging waarvan de leden het doel onderstrepen, maar vooral ook een aantal diensten verwachten omdat die hen helpen bij het uitoefenen van hun vak terwijl ze niet op individuele basis uit te voeren zijn. Denk daarbij aan belangenbehartiging en diensten die niet door commerciële partijen aangeboden worden, zoals Kleio, de didactiekdagen en de examenbesprekingen. In zo'n vereniging ontvangen de vrijwilligers vaker dan nu

een attentie of een vergoeding voor hun vrijwilligerswerk. Ik denk dat deze ontwikkeling kansen biedt om in de toekomst een vitale vereniging te blijven en de vrijwilligers te binden. Het huidige VGN-beleid op dit punt is nog van voor de eeuwwisseling en past meer bij een traditionele vrijwilligersvereniging. Diensten die echt niet (meer) door vrijwilligers uitgevoerd kunnen worden, worden in een moderne vereniging uitbesteed onder verantwoordelijkheid van het bestuur. Een groot ledenbestand is dan ook onmisbaar voor zo'n vereniging. Ik ben daarom blij met het stijgende ledenaantal van de VGN.

Natuurlijk moet de VGN ook een vereniging blijven waarmee leden zich verbonden voelen en waarin ze actief zijn doordat ze andere leden kennen en nieuwe contacten met vakgenoten op kunnen doen. De realiteit is echter dat door allerlei oorzaken de opkomst bij VGN-activiteiten anders dan studiedagen de laatste jaren tanende is.

Om de stijging van het aantal leden vast te houden, is het belangrijk om zicht te hebben op de activiteiten die de actieve leden goed en met plezier vorm willen geven en die de overige leden van de VGN kunnen verwachten. We zouden deze de 'kernactiviteiten' kunnen noemen. Deze kernactiviteiten

willen we komend jaar bespreken met onze actieve leden. De lijst is niet uitputtend en bedoeld als aanzet voor discussie. We denken dat deze lijst ook kan helpen bij het werven van nieuwe actieve leden. De meest gehoorde vragen van leden die actief willen worden zijn immers: 'Wat wordt er dan van mij verwacht' en 'hoeveel tijd gaat dat ongeveer kosten'. Daarnaast helpt deze lijst ons aan potentiële nieuwe leden uit te leggen wat ze hebben aan hun lidmaatschap. Op onze lijst staan: opkomen voor de belangen van goed geschiedenisonderwijs, Kleio, de website, de didactiekdagen, de vmbo-studiedag, de pabo-studiedag, examenbesprekingen vmbo en havo/vwo, recenseren van methodes, en het uitgeven van nieuwsbrieven. Verder het ondersteunen van specifieke doelgroepen als pabo- en vavo-docenten en publiceren en organiseren van internationale contacten, vooral via Euroclio. Het bestuur kan daarbij proberen meer mensen binnen de vereniging samen te laten werken. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de plannen van de redactie van Kleio om tijdvakken te kiezen voor themanummers van Kleio. Daar zou de didactiekcommissie bij de didactiekdagen op in kunnen spelen. Aan beiden zouden de leden van de commissie lerarenopleidingen wellicht een

bijdrage kunnen leveren. De contacten met andere wetenschappers dan vakdidactici stonden de afgelopen jaren op een laag pitje. Met Frits Rovers, bestuurslid van de KNHG, willen we komend jaar bekijken hoe we daar verandering in kunnen brengen.

Voor meer details met betrekking tot de plannen voor komend jaar verwijs ik naar het jaarverslag. Tot zover de vereniging. Hoe kijkt de VGN aan tegen het geschiedenisonderwijs? In het basisonderwijs zijn er helaas nog te weinig positieve gevolgen van de canon merkbaar. De VGN stelt vast dat de organisaties die de implementatie van de canon in het basisonderwijs aan moeten jagen nog te weinig tot stand hebben gebracht. Van leden die namens de VGN meepraten, weten we dat dat niet ligt aan een gebrek aan goede ideeën. Er lijkt effectieve sturing te ontbreken. De VGN gaat dit jaar door met haar zoektocht naar de juiste ingang om dit probleem aan de orde te stellen. We verwachten hierbij goed samen te kunnen werken met de stichting Entoen.nu. Daarnaast pleiten we voor opname van de canon in de kerndoelen van het basisonderwijs.

Gelukkig blijft de pabocommissie een vaste waarde bij het aanjagen van ontwikkelingen die leiden tot goed geschiedenisonderwijs op pabo's en in het verlengde daarvan het basisonderwijs.

In de onderbouw van het voortgezet onderwijs werken we nu een aantal jaren met de kerndoelen van de nieuwe on-

derbouw. De meeste scholen lijken beslist te hebben of ze met afzonderlijke vakken blijven werken of met een vorm van een leergebied. Het lijkt alsof de onderbouw op dit moment niet al te zeer in de spotlights staat, zeker als het om klas 1-3 havo en vwo gaat. Naar mijn idee is het tijd voor een studiedag en of een artikelenreeks in Kleio waardoor deze klassen en historische vorming in verschillende vormen van leergebieden speciale aandacht krijgen.

Of de canon voor klas 1 en 2 van het voortgezet onderwijs verplicht gesteld wordt, is nog niet duidelijk. Over de wenselijkheid hiervan en de mogelijkheden en onmogelijkheden hiertoe loopt een discussie onder historici, vakdidactici en politici. Het simpel 'toevoegen' van de canon aan de bestaande kerndoelen van het leergebied Mens en Maatschappij, met daarin de 10 tijdvakken, lijkt onverstandig. Het is de overtuiging van de VGN, dat een eventueel verplichte invoering van de canon gedragen dient te worden door alle vakken en leergebieden, waarbij geschiedenis een belangrijke taak heeft. De VGN stelt vast dat de meeste canonitems ook nu al voorkomen in de lesprogramma's en dat de canon niet voorschrijft hoeveel aandacht de items moeten krijgen. De canon biedt voor de onderbouw kansen om de positie van het geschiedenisonderwijs te versterken. Twee zaken moeten echter voorkomen worden als de canon verplicht gesteld wordt. Het eerste is dat er binnen de beperkte lestijd onevenredig veel aandacht komt voor Nederlandse geschiedenis,

bijvoorbeeld als gevolg van verplichte uitgebreide herhaling van alle canonitems. De VGN is op dit punt niet zo optimistisch als de commissie Van Oostrom. Daarnaast is het belangrijk dat docenten de vrijheid houden om vensters en tijdvakken die in het basisonderwijs al met een canonitem geopend zijn, in het voortgezet onderwijs aan de orde te stellen met voornamelijk andere voorbeelden.

In de bovenbouw van het vmbo doen de leerlingen dit jaar voor de tweede keer examen in de stof die hoort bij het historisch overzicht. Het is de taak voor de VGN om de ervaringen in het lesgeven hiermee en de examens te evalueren. Op basis daarvan kunnen tips over lesstofverdeling gegeven worden aan collega's en kunnen we met Cevo spreken over de examens. Indien nodig kan de VGN een advies opstellen over het aantal lesuren dat voor geschiedenis nodig wordt geacht. Waar we de afgelopen jaren zorgen hadden over het dalende aantal leerlingen dat centraal examen geschiedenis deed op het vmbo, kunnen we nu trots zijn op een stijgend aantal examenkandidaten. Het totaal aantal kandidaten ligt weer bijna op het niveau zoals we dat voor de invoering van het vmbo gewend waren op het vbo en de mavo. Bij de Tweede Fase gaat de aandacht van veel docenten nog steeds uit naar de implementatie van het nieuwe programma. Uit een bijeenkomst in november, georganiseerd door de havo/vwo-commissie, bleek dat docenten dit jaar beter hun weg vinden met domein B. Overladenheid van

het programma blijft echter vooral in de havo een probleem. Uit een analyse van de syllabuscommissie die een syllabus schreef bij het nieuwe programma blijkt dat dit mede veroorzaakt wordt doordat methodes domein B te uitgebreid uitwerken. Schrappen is dan ook voor veel docenten het devies. Met de opgedane ervaring en de richtlijnen van die syllabuscommissie lukt dat steeds beter. Daarbij helpt het dat domein B niet in het centraal examen zit. Voorlopig zal dit zo blijven. De VGN vindt het belangrijk dat domein B pas in het centraal examen komt wanneer docenten zich het programma goed eigen hebben gemaakt en helder is hoe het examen voor havo en vwo er uit gaat zien. Daarom zijn we ook blij met de pilots die op 8 scholen lopen voor het examen havo en vwo. Uit de pilot voor de havo leert de VGN dat enige jaren ervaring bij docenten en examenmakers onmisbaar zijn om leerlingen goed voor te kunnen bereiden op een examen op basis van domein B. Inmiddels hebben de betrokkenen de overtuiging een valide examen te kunnen maken waarop ze hun havo-leerlingen goed kunnen voorbereiden. Dat geeft vertrouwen voor een landelijke invoering. Het eerste pilotexamen vwo wordt in 2010 afgenomen. We hopen dat deze pilot ook aanwijzingen oplevert over hoe binnen het nieuwe programma het onderscheid tussen havo en vwo gemaakt moet worden.

Wanneer domein B in het centraal examen getoetst gaat worden, rekent de VGN het tot haar verantwoordelijkheid om

u daarover goed voor te lichten. Gelukkig weten we dat we daarbij kunnen rekenen op de medewerking van de medewerkers van Cevo en Cito.

De komende jaren zal domein B nog in het schoolexamen zitten en bestaat het centraal examen uit twee thema's (domein C). In 2010 zijn dat Dynamiek en Stagnatie en Vietnam. Voor 2011 wordt een nieuwe thema ontwikkeld. Dit nieuwe thema wordt niet meer ontwikkeld door een stofomschrijvingscommissie onder verantwoordelijkheid van de VGN. De Cevo neemt de verantwoordelijkheid net als bij andere vakken over en geeft een opdracht aan een syllabuscommissie. In deze commissie is de VGN met twee leden vertegenwoordigd. Voor de vereniging is het goed dat de administratieve rompslomp die met de stofomschrijvingscommissies samenhang geen beslag meer legt op de tijd van het bestuur. De term stofomschrijving verdwijnt in deze nieuwe opzet. We spreken nu van een 'explicatie'. Deze zal niet meer de vorm hebben van een uitgeschreven essay. In zo'n essay zijn verbanden immers vaak al uitgeschreven waardoor vragen naar inzicht lastig is voor examenmakers en vooral het vwo-examen onvoldoende diepgang krijgt. Dit bleek opnieuw bij de evaluatie van het examen 2008 die de havo/vwo commissie organiseerde. Bovendien is het examen dat bij domein B hoort ook niet gebaseerd op een essay.

Het komende jaar zullen de ontwikkelingen rondom het examen veel aandacht vragen van de VGN. Onze inzet is

erop gericht om docenten de tijd te geven toe te groeien naar een nieuw centraal examen en goede voorlichting te organiseren. Ook nu kunt u daarvoor al op onze site terecht. U vindt daar de laatste stand van zaken. Nieuwe examenvormen moeten pas landelijk ingevoerd worden als voor alle docenten duidelijk is hoe ze hun leerlingen moeten voorbereiden. Bovendien moet het aannemelijk zijn dat we met de nieuwe examenvorm een behoorlijk aantal jaren vooruit kunnen. Met het oog hierop pleiten we voor een grondige evaluatie van de vwo-pilot in 2010.

Dit is mijn laatste jaarrede. In 2002 bezocht ik voor het eerst als aspirant bestuurslid een bestuursvergadering en nu zit mijn termijn erop. Ik ben trots op de VGN waarvan ik nu als bestuurslid aftreed en blij met Marcel Nonhebel, Bas van Rooijen en Vincent Loth als kandidaat-bestuursleden. Maas van Egdorn zal voorlopig voorzitter ad interim zijn. De afgelopen jaren ben ik bijzonder onder de indruk geraakt van de inzet van de actieve leden en de positieve resultaten die deze inzet heeft voor het geschiedenisonderwijs. De VGN maakt écht verschil. Wilt u daarbij helpen? Mail dan Wendy Hinke, secretaris van het bestuur, op mwhinke@hotmail.com en geef aan wat u zou willen doen. Wendy kan u vervolgens precies aangeven wat er binnen de VGN voor u te doen is.

Jan-Maarten de Wit
Voorzitter VGN

ZOJUIST VERSCHENEN

Voor de patriotten was ze de icoon van het geminachte Oranjegrauw. De orangisten zagen in haar het slachtoffer van de gehate regentenkliek. Nu nog worden vrouwelijke schreeuwelijken naar haar genoemd. Ze heette Catharina Mulder, maar iedereen kende haar als Kaat Mossel. Eric Mossel schreef een cultuurgeschiedenis van het laat achttiende-eeuwse Rotterdam rond dit volksfiguur. **Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam. Volk en Verlichting.** Bert Bakker, € 19,95.

Een nieuwe uitgave van de **Geschiedenis van Nederland** van Gijs van der Ham, conservator Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum. Sun, € 18,00.

Dit jaar is het honderdvijftig jaar geleden dat *On Liberty*, het vurige pleidooi voor de vrije meningsuiting van John Stuart Mill het licht zag. In een speciale jubileumeditie, met een voorwoord van F.L. van Holt-hoon, **Over vrijheid.** Boom, € 9,95.

De opkomst van China als politiek-economische macht is onomkeerbaar. Wie zijn de denkers die China's toekomst in goede banen moeten leiden? En hoe kijkt China naar de wereld? Mark Leonard, **Wat denkt China? De nieuwe wereldorde volgens Chinees model.** De Arbeiderspers, € 18,95.

Een handzaam boekje met zo'n 1100 trefwoorden over personen, begrippen en plaatsen die in het christendom een rol

hebben gespeeld en dat nog doen. Eginhard Meijering, **Kleine encyclopedie van het christendom.** Balans, € 15,00.

Volgens Frits van Oostrom was Hadewijch de eerste vrouw in Europa die het heeft gewaagd de mystieke minne te zingen in pure liefdespoëzie. Haar oorspronkelijk Middelnederlandse teksten zijn exact weergegeven en vertaald. Daarnaast zijn de melodieën gereconstrueerd. Veele Fraeters en Frank Willaert en Louis Peter Grijp (muziek), **Hadewijch Liederen.** Historische Uitgeverij, € 49,95

Wat gebeurde er na de bevrijding met de elf miljoen krijgsgevangenen en dwangarbeiders die jarenlang hadden vastgezet in Duitsland? En al diegene die alles waren kwijtgeraakt? Het verhaal van de slachtoffers van de bevrijding. William I. Ilitchcock, **De bittere weg naar de vrijheid. Een nieuwe geschiedenis van de bevrijding van Europa.** Bert Bakker, € 34,95.

Een bijna vergeten gebeurtenis van historische betekenis: een Pools leger onder leiding van generaal Pilsudski weet in de zomer van 1920 te voorkomen dat bolsjewistische troepen contact kunnen maken met geestverwanten in Duitsland. Adam Zamoyski, **De slag om Warschau. Lenins mislukte aanval op Europa.** Balans, € 16,95.

Op 22 februari 1944 bombardeerden Amerikaanse vliegtui-

gen Nijmegen. Een half jaar later werd Nijmegen door operatie *Market Garden* frontstad. Opnieuw werd de stad zwaar getroffen. Joost Rosendaal belicht de vele kanten van het voor Nijmegen zo rampzalige jaar 1944 en behandelt daarbij ook de vraag hoe na de oorlog betekenis is gegeven aan dit alles. **Nijmegen '44. Verwoesting, verdriet en verwerking.** Uitgeverij Vantilt, € 19,50.

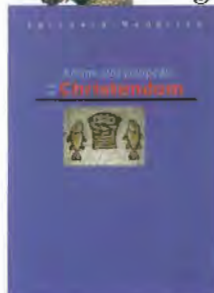
Het eerste deel van de **Kleine Geschiedenis der Nederlanden** over de duizenden jaren die aan onze jaartelling voorafgingen. Over de jagers en verzamelaars en de eerste boeren in ons land. Arie Wilschut, **De tijd van jagers en boeren.** Waanders, € 17,95.

In een mooie uitgave ruim twintig officiële stukken waarin de vrijheid van de Lage Landen is vastgelegd, afgebeeld en beschreven. Van het Groot Privilege van Maria van Bourgondië uit 1477 tot de laatste Algemene Grondwetsherziening uit 1983. **In 21 stappen vrij onverveerd. Constitutionele topstukken uit het Nationaal Archief.** Nationaal Archief-Verloren, € 10,00.

In Genève probeert men met wisselend succes de ultieme bouwstenen van de kosmos te ontdekken. Harald Lesch en Harald Zaun onderzoeken het leven hier op aarde en de vraag hoe de moderne mens is ontstaan. De kortste geschiedenis van ons leven. **Van Oerknal tot moderne mens.** Prometheus, € 18,90.

MARK LEONARD
WAT DENKT CHINA?
Het nieuwe wereldmodel volgens Chinees model
★★★★

Wij willen de liefde voor het gevaar bezingen!

HONDERD JAAR FUTURISME

Achtergrond:
Fortunato Depero, brief
aan Marinetti 1914-1915.

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat de Italiaanse publicist Filippo Tommaso Marinetti met een manifest in *Le Figaro* de futuristische beweging in gang zette. Een historisch overzicht van een opvallende stroming, zowel kunstzinnig als politiek.

▶ Het echte manifest werd voorafgegaan door een inleiding.

▶ Het syndicalisme verwachtte de omverwerping van de maatschappij door een algemene werkstaking. De beweging was in enkele landen (Frankrijk, Italië, Spanje) vrij sterk en nauw verbonden met de socialistische vakbeweging.

'Wij willen de liefde voor het gevaar bezingen, de vertrouwdheid met energie en roekeloosheid.' Zo luidde de eerste regel van het *Futuristisch Manifest*, dat honderd jaar geleden werd gepubliceerd in *Le Figaro*.¹ Met verschillende tentoonstellingen, onder meer in het Centre Pompidou, wordt deze publicatie herdacht. En dat is opmerkelijk, want in kunsthistorisch opzicht was de invloed van het futurisme, dat zich overigens ook op het politieke en filosofische vlak bewoog, beperkt. Een verklaring voor de voortdurende belangstelling is te vinden in de thema's die de beweging presenteerde: het

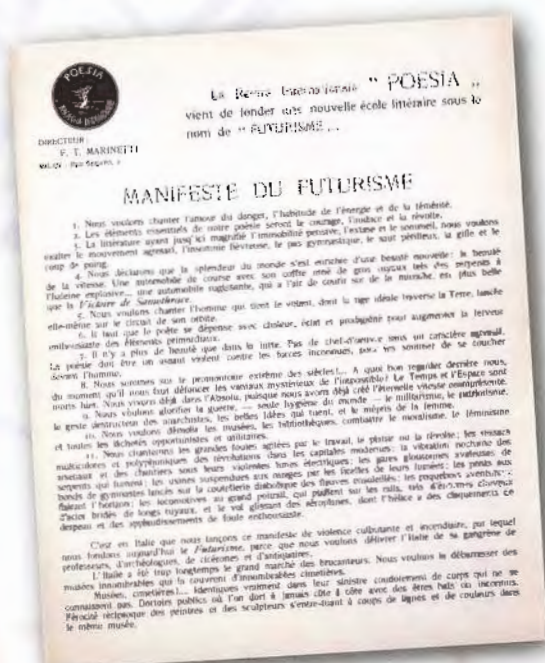
futurisme verheerlijkte de techniek en pleitte voor het gebruik van geweld en een antidemocratische opstelling.

Bedachte spontaniteit

In tegenstelling tot wat de lofzangen op 'de spontane daad' deden vermoeden, was het futurisme een in hoge mate bedachte beweging. De schrijver van het *Manifest*, de Italiaanse publicist Filippo Tommaso Marinetti (geb. 1876) was een man met een goed oog voor publiciteit. *Le Figaro* was een toonaangevende krant en Parijs het centrum van de culturele wereld. Met een betaalde publicatie op de voorpagina zou hij in combinatie met de radicale taal verzekerd zijn van de nodige aandacht. Het was een goede inschatting van Marinetti, die in Parijs had gestudeerd en die daarna in Italië enige naam had gemaakt met enkele romans. Er kwamen duizenden reacties op de tekst, die puntsgewijs de snelheid, de oorlog en het patriottisme prees en opriep tot een strijd tegen het moralisme, het feminisme en de middelmatigheid. De nieuwe tijd en de auto, het symbool ervan bij uitstek, werden bejubeld.

In een aantal commentaren werd gewezen op de weinig originele inhoud van het *Manifest*. Het was eerder een gecompriëerde samenvatting van veel bestaande ideeën op politiek, filosofisch en literair terrein, dan een nieuw geluid. Ook anarchisten en syndicalisten² verheerlijkten geweld. De filosoof Henri Bergson wees op het grote belang van intuïtie en dynamiek. Nietzsche prees in *Also sprach Zarathustra* het elitaire denken en de kunstenaar

Herdruk van het
Futuristisch Manifest
in *Poesia*, een
futuristisch blad.

Dr. Hans Schippers is
als techniekhistoricus
verbonden aan de
Technische Universiteit
Eindhoven.

als held. De Belgische auteur Emile Verhaeren beschreef het leven in de grote stad. Marinetti had hieraan echter een nieuwe, voor het brede publiek begrijpelijke vorm gegeven: het Futuristisch Manifest.

Reacties en opwinding genoeg dus. Het is echter de vraag of het futurisme was uitgegroeid tot een internationale beweging wanneer Marinetti in Milaan niet begin 1910 bezoek had gekregen van enkele schilders: Umberto Boccioni en zijn vrienden Carlo Carra en Luigi Russolo. De drie waren al enige tijd op zoek naar een ideologie die paste bij hun ideeën over de verbeelding van de nieuwe tijd.

Voorals Boccioni (geb. 1882) zou een belangrijke rol spelen in de futuristische beweging. Hij volgde een kunstopleiding in Rome, woonde enige tijd in Parijs en maakte een reis naar Rusland. In zowel artistiek als maatschappelijk opzicht was hij zoekende. Boccioni wilde breken met het door hem als verstikkend ervaren glorieus Italiaanse verleden. Hij wilde het moderne Italië schilderen, dat in sterke mate was beïnvloed door de komst van de industrie en het ontstaan van de grootstad.

Het futurisme als beweging

Tijdens de ontmoeting viel voor beide partijen alles op zijn plaats. Marinetti zag de mogelijkheid om zijn futuristische beweging uit te breiden buiten het terrein van de literatuur. Boccioni en zijn vrienden vonden in het

futurisme een ideologie die paste bij hun opvattingen over de verbeelding van het moderne leven. De nieuw gevonden kameraden gingen direct aan de slag. In februari 1910 publiceerden ze het *Manifest van de futuristische schilders*. In aansluiting op Marinetti's manifest deden de schrijvers een beroep op hun collega's om te

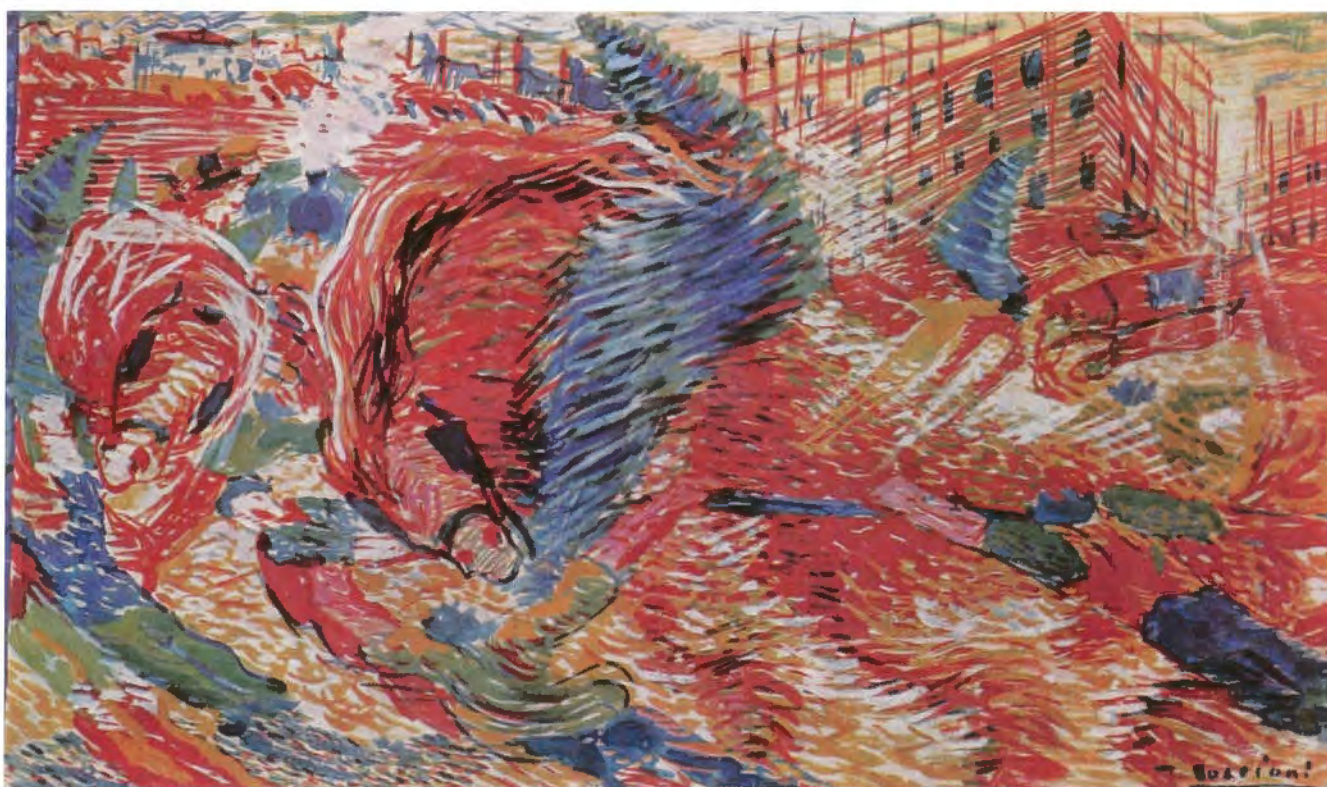
'Een strijd tegen het moralisme, het feminisme en de middelmatigheid'

breken met het verleden. Zij zouden het 'waaninnige leven' van de grote stad en de 'opwindende psychologie' van het nachtleven moeten weergeven.

Twee maanden later volgde een door Boccioni opgesteld *Technisch manifest van de futuristische schilderkunst*. Hierin werd beschreven hoe futuristische schilderijen moesten worden gemaakt, want die bestonden niet. Kort gezegd kwam het erop neer dat de 'dynamiek en sfeer van het moderne leven' moest worden weergegeven. Dit diende vooral te gebeuren door het gebruik van sprekende kleuren, manipulatie van de lichtinval en het weergeven van beweging. In de praktijk werden de eerste futuristische schilderijen in sterke mate beïnvloed door foto's van bewegende mensen en dieren uit de negentiende eeuw. Ook 'speeding cars' en elektrische verlichting, beide symbolen van nieuwe stedelijke techniek, waren veel verbeelde thema's.

▽
Eadweard Muybridge (1830-1904), *The horse in motion*. Veel futuristische schilders werden beïnvloed door de foto's van bewegende mensen en dieren.

△
Umberto Boccioni, *De stad richt zich op*. Boccioni wilde de opkomst van de industrie en de stad in het moderne Italië vastleggen.

▷ Kern van de tentoonstelling in het Centre Pompidou was de nagebouwde expositie van 1912 met alle originele kunstwerken.

▷ Zie voor een uitstekend overzicht de tentoonstellingscatalogus: *Futurismo & Futurismi*, Milaan 1986. p. 259-407.

▷ Hans Schippers, 'Futurisme: Kunst, Techniek en Politiek', in: *Spiegel Historiael*, januari 1990, 21-29.

Manifesten en tentoonstellingen

Na deze eerste drie manifesten verscheen in de daarop volgende jaren een stroom van tientallen manifesten over de meest uiteenlopende onderwerpen. De kwaliteit van de publicaties wisselde sterk. Eén van de betere publicaties was het in juli 1914 verschenen *Manifest van de futuristische architectuur*, geschreven door de jeugdige bouwkundige Antonio Sant'Elia. Zijn opvattingen over architectuur waren slechts in beperkte mate beïnvloed door het futurisme en vertoonden meer verwantschap met de denkbeelden over de functionaliteit van het Nieuwe Bouwen. De presentatie van veel manifesten werd zorgvuldig geregisseerd door Marinetti, die er een soort anarchistische happening van maakte, die meestal uitliep op totale chaos. Het voornaamste doel was het verkrijgen van publiciteit voor zijn beweging, want over de 'futuristische soirees', die niet zelden eindigden in een massale vechtpartij, werd uitvoerig bericht in de pers. Tentoonstellingen waren een andere wijze waarop het

'Futuristische soirees eindigden niet zelden in een massale vechtpartij'

futurisme zich manifesteerde. Na enkele exposities in Italië waagde Marinetti de sprong naar het buitenland, want het futurisme moest een internationale beweging worden. In februari 1912 opende de bekende Parijse galerie Bernheim Jeune met een overzichtstentoonstelling van het werk van Boccioni, Carra en Gino Severini, een in Parijs wonende jeugdvriend van de eerste.³ De expositie was een succes, mogelijk mede omdat Boccioni in

de catalogus een felle aanval deed op de kubisten die hij conservatisme verweet. Het futurisme had volledig gebroken met het verleden. De Italianen waren de 'primitieven van een geheel vernieuwde gevoeligheid'. Na Parijs was de tentoonstelling onder meer te zien in Londen, Berlijn, Amsterdam en München. In een groot aantal landen, van Argentinië tot de Verenigde Staten, lieten kunstenaars zich inspireren door het futurisme en maakten kunstwerken met thema's als snelheid, beweging en gelijktijdigheid.⁴ Vooral in Rusland was het futurisme populair. Het futurisme was enkele jaren een internationale beweging, door Marinetti geleid vanuit zijn hoofdkwartier in Milaan.

Het futurisme en de politiek

In zijn eerste Manifest had Marinetti met waardering 'de vernietiging brengende arm van de anarchist' vermeld. In latere manifesten lieten de futuristen er geen twijfel over bestaan dat zij het gebruik van geweld goedkeurden om maatschappelijke veranderingen te bereiken. Hierbij combineerden zij een agressief nationalisme met sociaal progressieve ideeën. Italië, de arme man van Europa, had recht op invloed en koloniën. Vanwege dit laatste steunden de futuristen de Italiaanse bezetting van Libië in 1911. De veroordeling van de oorlog door het Internationale Gerechtshof, een 'smerige pacifistenbende' weggekropen in de 'diepe kelders van haar lachwekkende paleis in Den Haag' kon slechts op hoon rekenen.⁵ Op binnenlands politiek terrein eisten de futuristen de invoering van een achturige werkdag, de afschaffing van de monarchie en onteigening van kerkelijk bezit.

Twee jaar later publiceerde de beweging een *Politiek Programma*. Hierin werd voor Italië het 'absolute oppergezag' op elk terrein opgeëist. Andere punten waren de versterking van leger en vloot, de bescherming van de economie en de opvoeding van het proletariaat in patriottische zin. In Italië moest verder een cultus ontstaan van snelheid, sport, lichamelijke kracht en roekeloze moed. De 'obsessie' van het land met cultuur, klassiek onderwijs en musea moest eindigen. Het onderwijs diende zo veel mogelijk landbouwers, ingenieurs en chemici op te leiden. In het Italiaanse politieke spec-

▽
Giacomo Balla, *De hand van de vioolspeler*, 1912.

trum namen de futuristen met dit soort opvattingen een plaats in op de linkervleugel. Marinetti was lid van de kleine syndicalistische vleugel van de nationalistische partij. Boccioni en Severini hadden een marxistische achtergrond en Carra en Russolo stonden bekend als anarchisten. De beweging werkte aanvankelijk nauw samen met revolutionair-socialistische en anarchistische groepen. De marxistische ideoloog Gramsci had in die eerste fase waardering voor de felle aanvallen van de futuristen op de sociaal-democraten en de clerici.

De Eerste Wereldoorlog en verder

De oplopende spanningen in Europa kwamen in augustus 1914 tot uitbarsting in de Eerste Wereldoorlog. Tot woede van futuristen en nationalisten bleef Italië aanvankelijk neutraal. Zij meenden dat hun land in de rijen van de geallieerden de oorlog zou moeten verklaren aan Oostenrijk-Hongarije om Italiaans sprekende gebieden als Zuid-Tirol binnen de landsgrenzen te brengen. Zij kregen bij hun streven versterking van de dissidente linkse socialist Benito Mussolini. Democratisch-socialisten en communisten wezen oorlogsdeelname af.

Mei 1915 kreeg de oorlogspartij zijn zin en sloot Italië zich aan bij de geallieerden. Marinetti, Boccioni en Russolo en veel andere futuristen meldden zich direct als vrijwilliger. Boccioni en de architect Sant'Elia kwamen in de zomer van 1916 om. Marinetti en Russolo raakten ernstig gewond. De strijd verliep slecht voor Italië dat vooral aan het eind van de oorlog zware verliezen leed. De teleurstelling over het oorlogsverloop was mede oorzaak aan grote sociale onrust na de oorlog. Links en rechts bevochten elkaar op straat waarbij de door Mussolini aangevoerde *Fasci di Combattimento* vaak triomfeerden over communistische en socialistische knokploegen. De door Marinetti opgerichte Futuristische Partij ging na korte tijd samenwerken met de fascistten. Twee leiders was te veel van het goede en na korte tijd moest Marinetti, die te radicale ideeën had voor de praktische politiek, het veld ruimen.

Na de fascistische machtsovername in 1922 hield Marinetti zich enige tijd buiten de politiek. Rond 1925 verzoende hij zich met Mussolini en ging een rol spelen in de door de staat gecontroleerde cultuurpolitiek. Hij kreeg een aantal erebaantjes en werd onder meer secretaris van de 'Bond van fascistische schrijvers' en lid van de *Accademia d'Italia*. In die functies verzette hij zich enige tijd tegen de toenemende Duitse invloed in Italië. Zo protesteerde hij in 1938 tegen de invoering van anti-joodse wetten. Na het uitbreken van de

Tweede Wereldoorlog zette hij echter zijn reserves opzij en steunde hij de oorlogsinspanningen tot het bittere eind. Marinetti overleed begin december 1944. Zijn begrafenis in Milaan was één van de laatste fascistische massamanifestaties.

Het 'tweede' futurisme

Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog was de rol van het futurisme als avant-garde uitgespeeld. Voortrekkers als Boccioni en Sant'Elia waren tijdens de oorlog omgekomen. Andere pioniers als Carra en Severini keerden zich van de beweging af. De in Zwitserland begonnen Dada-beweging had de voorhoederol overgenomen. Aanvankelijk probeerde Marinetti krampachtig om nieuwe ontwikkelingen op artistiek terrein bij het futurisme in te lijven. In de loop van de jaren twintig vernieuwde de beweging zich echter en ontstond het zogeheten 'tweede' futurisme. Hierin was duidelijk de invloed van meer recente 'moderne' kunstopvattingen te herken-

'Snelheid, beweging en gelijktijdigheid'

nen. Het futurisme speelde overigens in het culturele leven van het fascistische Italië een weinig belangrijke rol. Mussolini was niet erg geïnteresseerd in kunst en speelde aanvankelijk de verschillende richtingen tegen elkaar uit. Later ging een pompeus soort neoclassicisme domineren.

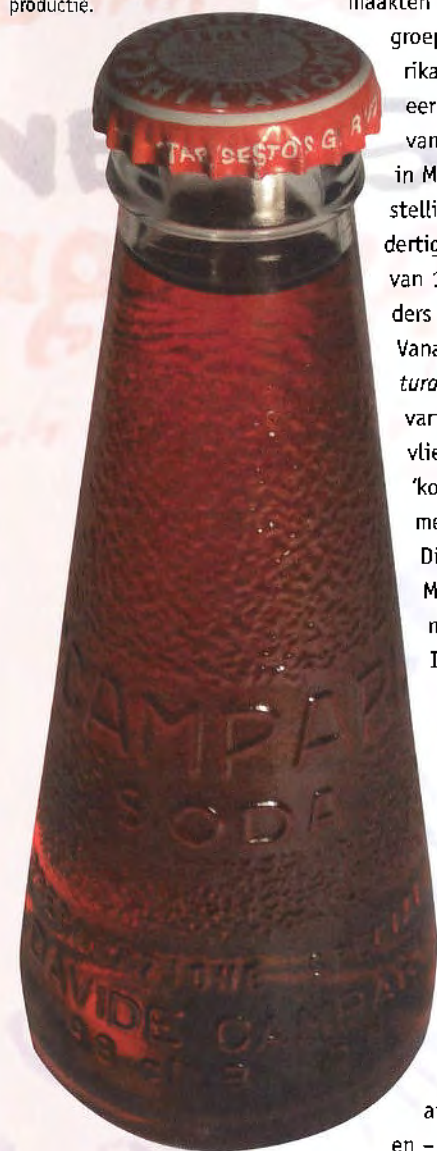
Een belangrijk stroming binnen het tweede futurisme was de *aeropittura*, dat in september 1929 door middel van een manifest werd gelanceerd. Ondertekenaars waren een tiental futuristen, onder wie Marinetti, zijn vrouw Benedetta en de veteraan Fortunato Depero.

De groep futuristen tijdens de tentoonstelling in de Galerie Bernheim-Jeune, Parijs 1912. Van links naar rechts: Russolo, Carrà, Marinetti, Boccioni en Severini.

► Zie website: [Musea di arte moderna e contemporanea di Trento e Rovereto \(MART: www.mart.trento.it\)](http://Musea di arte moderna e contemporanea di Trento e Rovereto (MART: www.mart.trento.it)).

▽ Het door Depero ontworpen flesje voor Campari soda is nog steeds in productie.

► Marinetti, *Aeropittura van een ontmoeting met een eiland*. Het vliegtuig was voor de futuristen het symbool van de superieure techniek van de nieuwe tijd.

In het manifest stond onder meer dat 'de voortdurend veranderende perspectieven tijdens een vlucht een volledig nieuwe realiteit schiepen'. Het schilderen vanuit deze nieuwe realiteit vereiste 'een diepe minachting voor details en de behoefte aan synthese en herscheping'. Het vliegtuig was voor de futuristen de opvolger van de auto als symbool van de superieure techniek en de nieuwe tijd.

De futuristische *aeropittura* sloot ook naadloos aan bij de regeringspropaganda over de prestaties van Italiaanse vliegers. Eind jaren twintig, begin jaren dertig maakten deze verschillende spectaculaire solo- en groepsvluchten naar Latijns- en Noord-Amerika. In 1931 opende Marinetti in Rome een eerste tentoonstelling van *aeropittura*, die vanwege het succes daarna nog te zien was in Milaan, Genua en Parijs. Andere tentoonstellingen volgden in de loop van de jaren dertig. Op de Parijse Wereldtentoonstelling van 1937 waren de futuristische luchtschilders eveneens vertegenwoordigd.

Vanaf het begin manifesteerde de *aeropittura* zich op heel verschillende manieren, variërend van dromerige 'blik uit het vliegtuigraam' landschappen en abstracte 'kosmische' collages tot oorlogspropaganda met het militaire vliegtuig als middelpunt. Dit laatste genre kwam vooral na 1940 op. Marinetti publiceerde toen nog twee manifesten waarin de heldendaden van de Italiaanse luchtmacht werden bezongen.

Medeondertekenaar van het Manifest van 1929 was, zoals vermeld, Fortunato Depero, een in 1892 in Noord-Italië geboren veelzijdig kunstenaar. Hij had zich al in de loop van de jaren twintig min of meer losgemaakt van de futuristische hoofdstroom om in een soort sprookjesachtige 'mechanische stijl' te gaan werken met robotachtige figuren. Depero schilderde niet alleen, maar was ook actief als binnenhuis-architect en ontwerper van balletdecors en -kostuums, reclametekenaar (vooral voor Campari) en graficus. In zijn woonplaats Rovereto stichtte hij een Futuristisch Kunsthuis dat zich bezighield met het maken van door hem ontworpen wandkleden, gordijnen en meubelen. Rond 1930 woonde Depero enige jaren in de Verenigde Staten, waar hij toneelkostuums ontwierp en omsla-

gen voor bladen als *The New Yorker* en *Vogue* tekende. Na terugkomst in Italië had hij opnieuw succes met ontwerpen voor balletdecors.

Depero was een bekwaam kunstenaar, die zich zonder moeite in het buitenland kon handhaven. Hij was echter ook een overtuigd Mussolini-aanhanger die nog in 1943 een bundel met fascistische gedichten publiceerde. Na de oorlog werd hem dit niet in dank afgenomen en werd hij werkloos. Hij vertrok in 1947 opnieuw naar de Verenigde Staten waar hij echter evenmin werk kon vinden. Eind 1949 keerde hij terug naar Rovereto, waar hij na allerlei problemen tien jaar later een museum voor moderne kunst kon openen. Na zijn dood, kort daarna, accepteerde het museum Depero's futurisme collectie.⁶ Het was het eerste en tot op heden enige museum in Italië, dat uitgebreid aandacht besteedt aan de stroming.

De erfenis van het futurisme

Depero's geschiedenis staat in zekere mate model voor de ontwikkeling en beoordeling van het futurisme. Zijn kunst maakte deel uit van de stroming, maar stond los van het agressieve nationalisme van Marinetti en consorten. Evenmin echter als de meeste andere futuristen verbrak hij de band met het fascisme. Dit maakte hem na de oorlog enige tijd tot een paria. In zijn geval was dit mogelijk niet geheel terecht. Maar daar stond tegenover dat Depero had kunnen profiteren van opdrachten van een regiem, dat kunstenaars met een afwijkende mening buitensloot en soms vervolgde.

In de jaren zeventig en tachtig volgden aanzetten tot een herwaardering van het futurisme en tegenwoordig wordt de betekenis van de stroming en de invloed die het had op andere kunstrichtingen als het constructivisme, surrealisme en dadaïsme algemeen erkend. Vooral kunstwerken uit de pioniersperiode van de beweging zijn in talloze musea te vinden. De ideeën van het futurisme over de dominantie van techniek, snelheid en verering van de jeugd zijn in aangepaste vorm onderdeel van de populaire westerse (reclame)cultuur geworden. De negatieve aspecten van het futurisme, de afkeer van de democratie en verering van geweld, het nationalisme zijn echter bij die herwaardering in een aantal gevallen veronachtzaamd en te veel op de achtergrond geraakt.

WIM WILLEMS,

TJALIE ROBINSON

Biografie van een Indo-schrijver. (Uitgeverij Bert Bakker: Amsterdam 2008), 600 blz., € 25,-

Tjalie Robinson. De foto op de omslag zegt me niets. En een boek van hem heb ik nooit gelezen. Een redactievergadering in het Statenkwartier in Den Haag brengt me in de buurt van Tjalie.

Het huis in de Prins Mauritslaan, waar hij sinds 1959 regelmatig woonde en werkte, is op loopafstand. 'Wie dit leest, is gek' staat op een kleine, lichtgrijze plaquette op de muur van nummer 36. Bij een antiquariaat in de buurt vind ik een beduimd exemplaar van *Piekerans van een straatslijper*. Op de omslag staat een getekend zelfportret van Tjalie Robinson en op de rug van de pocket staat de korte tekst die ik eerder las. Wie is die 'straatslijper' eigenlijk? Wat schreef hij?

Wim Willems, hoogleraar sociale geschiedenis en specialist op het gebied van migratiepolitiek en Indische geschiedenis, heeft een indrukwekkende biografie over Tjalie Robinson (1911-1974) geschreven. In vijftien hoofdstukken komen onder meer zijn jeugd in Indië, zijn werk als journalist en opkomst als schrijver aan bod, evenals de repatriëring en zijn inzet voor de Indische gemeenschap in Nederland. Op basis van literatuur van en over Tjalie Robinson, archiefmateriaal en vele interviews heeft Willems het leven van Tjalie op een evenwichtige manier, historisch en literair, gereconstrueerd.

Jan Boon

Tjalie Robinson werd in 1911 als

Jan Boon geboren in Nijmegen. Zijn ouders, de Nederlander Cornelis Boon en Indische Fela Robinson, waren in Nederland vanwege het groot verlof van Cornelis, een infanterist in het KNIL. Na enkele maanden keerde het jonge gezin terug naar Indië, waar Tjalie op-

'Blijf bewegen, dan word je niet geraakt'

groeide. 'Doordat zijn ouders een verschillende culturele, religieuze en historische achtergrond hadden, leerde hij al vanaf zijn vroegste jeugd om andere opvattingen en leefwijzen te respecteren.'

Tjalie werd een hartstochtelijke sportliefhebber, vooral in atletiek en boksen was hij goed. Zijn liefde voor de bokssport is zijn hele leven gebleven. 'Blijf bewegen, dan word je niet geraakt', een advies van zijn coach, heeft hij omgezet in een levensmotto.

Na zijn huwelijk met Edith de Bruijn, een jeugdvriendin met wie hij zijn interesse voor filosofie en literatuur deelde, begon Tjalie met een baan als onderwijzer. Eigenlijk is hij altijd een opvoeder gebleven, het maakte hem niet uit of het jongeren of volwassenen betrof.

In 1938 maakte Tjalie de over-

stap naar een journalistieke carrière en werd hij sportredacteur bij het *Bataviaasch Nieuwsblad*. Ook nam hij in de zaterdagbijlage een jeugdrubriek voor zijn rekening, waarin hij probeerde de jongeren een Indisch bewustzijn bij te brengen. Hij vond dat de jongeren hun idea-

len verkwanselden door zich te veel bezig te houden met materiële zaken. Zijn lezers riep hij op stukjes te schrijven over hun dagelijkse leven, iets wat hij zijn hele leven in alle tijdschriften is blijven doen. Contact met de lezer vond hij belangrijk, ook al stelde hij hoge eisen aan het ingezonden werk.

Na de dood van zijn vrouw - Edith stierf in het kraambed bij de geboorte van hun derde kind - en de emotioneel moeilijke periode daarna richtte Tjalie zich weer op de journalistiek. Er moest geld binnenkomen en hij droeg de verantwoordelijkheid voor twee kinderen en een baby. In deze tijd raakte zijn ideeën over schrijverschap steeds meer uitgekristalliseerd. Bezieling, waarheid en echtheid vormden de kernwoorden van zijn werk en zijn levenswijze.

TJALIE ROBINSON

BIOGRAFIE VAN EEN INDO-SCHRIJVER

WIM WILLEMS

UITGEVERIJ BERT BAKKER

Van 1942 tot 1945 bracht Tjalie door in Japanse gevangenschap. Het eerste kamp Tjimali omschreef Tjalie als 'een soort jaarbeurs' en leidde er met zijn broers een relatief menselijk bestaan. Hij slaagde erin *Kampkroniek* uit te brengen met teksten en cartoons van zijn hand. In Changi en, later, in Johore Bahru kwam Tjalie in onmenselijke omstandigheden terecht. Ondervoeding, vernedering, uitbuiting en wreedheden brachten hem in een 'staat van

beestachtigheid'. Hij overleefde deze gevangenkampen door zijn moed, uithoudingsvermogen en kennis van de tropische wildernis.

In de naoorlogse jaren, een periode van grote politieke en sociale veranderingen in voormalig Nederlands-Indië, was het voor Tjalie onduidelijk wat hij met zijn leven wilde. Aan zijn tweede huwelijk, hij was vlak voor de oorlog hertrouwd met Ivonne Niggebrugge, kwam een einde. Zijn journalistieke

ambitie kon hij waarmaken als hoofdredacteur voor *Wapenbroeders*, een informatieblaadje van het leger, waarin de heroïek van de KNIL-soldaten werd beschreven. Hij ontmoette de journaliste Lilly van Zele, die zijn derde echtgenote zou worden.

Belangrijk is de innerlijke verandering die zich in Tjalie voltrok. Hij zag in dat hij zijn roeping als schrijver niet meer kon negeren. Vanaf 1948 ontwikkelde Tjalie zich tot een

magistrale verteller en kroniekschrijver met een originele, levendige stijl. Zijn schrijftalent gebruikte hij om zich in te zetten als de 'representant en voorvechter van de cultuur van de Indo's. Hij zou vrijwel als enige de stem van de Indische Nederlanders gaan vertolken, zowel in het koloniale moederland als later in het land van herkomst van zijn vader.' De eerste bundel *Piekerans van een straatlijper*, een bundel columns waarin hij het alledaagse leven in Jakarta beschreef, verscheen in 1952. Vol humor en met respect voor iedereen schreef hij over de 'merkwaardige mensen' die hij in de hoofdstad tegenkwam. Toch was Tjalie onzeker. Voelde hij zich wel thuis in de nieuwe Indonesische republiek? Trok Nederland, het land waarvan hij zulke hoge verwachtingen had, ook niet? Het was tenslotte zijn geboorteland.

Repatriant

Uiteindelijk vertrok Tjalie in 1954 met zijn gezin naar Holland, waar ze zich vestigden in een nieuwbouwwijk in Sloterpolder. Maar Tjalie voelde zich niet senang. Nederland viel hem tegen. Het klimaat was voor hem moeilijk te verdragen en de Nederlanders vond hij oppervlakkig en bekrompen. Een verzoeking van Indonesië en Nederland, 'een heroriëntatie op een gezamenlijke toekomst', die Tjalie diep in zijn hart verwachtte, zat er niet in. Op steeds fellere toon beschreef Tjalie wat hem niet beviel in de Nederlandse samenleving. Toen de ergste teleurstelling enigszins was weggeëbd, richtte Tjalie zich meer op de positie

van de Indo's in Nederland, op hun oriëntatie in de nieuwe samenleving. In 1955 startte Tjalie 'een breed opgezet gevecht om het sociale en culturele bestaansrecht van de Indische groep in Nederland'. Zijn opvatting was dat van een werkelijke inburgering gesproken kon worden als het verhaal van de repatrianten op een (historisch) verantwoorde manier was vastgelegd. Tjalie zag hierin een mooie taak voor zichzelf weggelegd. Het Indische tijdschrift *Tong Tong*, dat Tjalie had opgezetter, fungeerde als platform voor zijn ideeën. De redactie van *Tong Tong* vestigde zich in Den

een kolonisatieproject buiten Azië op te zetten voor Indische Nederlanders. Spanje kwam in beeld met een project dat El Atabel zou gaan heten, maar het voldeed uiteindelijk niet aan Tjalies verwachtingen. Het was voor Tjalie een verwarrende tijd. Als schrijver was hij redelijk succesvol, Nederlanders zagen hem als het 'gezicht' van de Indo's, maar hij voelde zich ongelukkig. Bovendien was zijn vrouw Lilian Ducelle (de schrijversnaam van Lilly van Zele, die ze als eigenaam heeft gehandhaafd) met hun twee kinderen naar Californië vertrokken. In 1963 besloot Tja-

'Ondervoeding, vernedering, uitbuiting en wreedheden brachten hem in een 'staat van beestachtigheid'

Haag aan de Prins Mauritslaan 36, een plek die zich ontwikkelde tot het 'Indisch epicentrum' van Nederland.

Tjalie had veel ambitieuze plannen. Sommige kwamen niet verder dan een vermelding in *Tong Tong*; andere initiatieven werden een succes zoals de oprichting van de Indische Kunstkring en, een blijvend fenomeen, de organisatie van de Pasar Malam.

Californië

Begin jaren zestig ondernam Tjalie een reis naar Aruba en de Verenigde Staten om te onderzoeken hoe het de Indische Nederlanders verging die zich gevestigd hadden in de warme gebieden. Zou het mogelijk zijn een nieuw bestaan op te bouwen na jaren van repatriëring in het koude, kille Nederland? Steeds gericht ging hij op zoek naar mogelijkheden om

lie zijn gezin na te reizen, wat hem niet in dank is afgenomen door veel Indische Nederlanders. Redactionele problemen bij *Tong Tong* dwongen hem terug te keren naar Nederland. Met zijn gezondheid ging het bergafwaarts. Ondanks twee hartinfarcten bleef Tjalie doorwerken. In 1972 stelden psychologen vast dat Tjalie manisch-depressief was. Absolute rust was een voorwaarde voor herstel, maar dat gunde Tjalie zichzelf niet. Twee jaar later werd hij getroffen door een hersenbloeding.

Wim Willems heeft een onderhoudend portret van Tjalie Robinson neergezet. Op een betrokken manier, maar met de nodige relativering, beschrijft hij het turbulente leven van een boeiende en complexe persoonlijkheid. Een goed boek dat alle aandacht verdient.

'Het gaat mij om het verhaal'

WIM WILLEMS OVER GESCHIEDENIS, LITERATUUR EN TJALIE ROBINSON

Wim Willems is hoogleraar sociale geschiedenis en auteur van enkele opmerkelijke boeken over migratiegeschiedenis. Dat komt nogal academisch en afstandelijk over, maar in werkelijkheid blijkt hij een gedreven historicus, een harts-tochtelijk literatuurlijk liefhebber en een bevlogen journalist te zijn met een passie voor zijn woonplaats Den Haag.

'Ik heb Nederlands gestudeerd en literatuurwetenschappen en pas de laatste twee jaar van mijn studie heb ik colleges sociale geschiedenis gevolgd. Ik zag toen in hoe belangrijk geschiedenis is voor het ontwikkelen van visie op het maatschappelijk functioneren van ieder mens. Het vak, zo ontdekte ik, gaat niet alleen over inzicht in processen, patronen en verschijnselen. Wetenschap gaat ook over mij. Dat had ik tijdens mijn studies nooit eerder ervaren.

Ik ging literatuurwetenschappen studeren omdat ik van literatuur hield (en houd). Dat blijkt ook wel uit de biografie over Tjalie Robinson, die een combinatie is van mijn liefdes voor geschiedenis, literatuur en journalistiek. De theoretische kanten van de wetenschap spraken mij minder aan. Ik ben geen theorieënwerker. Het gaat mij om het verhaal. Meer het verhaal, het betoog, het essay, dan grafieken en tabellen. De grote thema's in mijn werk zijn mechanismen van in- en uitsluiting, en weerbaarheid. Het gaat om mensen.'

Tegenstem

'In de jaren tachtig van de vorige eeuw verschenen allerlei publicaties waarin de Indische Nederlanders naar voren werden gehaald als een groep die makkelijk was geassimileerd in de Nederlandse samenleving. Toen dacht ik: "Dat is toch eigenlijk gek, want na de Tweede

Wereldoorlog zijn talloze bruine mensen - tweederde deel van de Indische migranten is gekleurd - toch naar dat monoculturele Nederland gekomen. Dat land was bezig zich te herstellen van de oorlog. Zullen de Nederlanders nu werkelijk zo makkelijk 200.000 gekleurde mensen hebben opgenomen?" Samen met mijn vrouw Annemarie Cottaar - zij is historica - ben ik gaan uitzoeken welk beeld er in Nederland bestond van de Indo.

'Het werk van Tjalie Robinson is van binnenuit geschreven'

Mijn vrouw deed het archiefonderzoek en ik heb ongeveer veertig romans, verhalen en toneelstukken gelezen over Nederlands-Indië uit de periode 1920-1960. Voor mij volgden toen twee belangrijke ontwikkelingen. Allereerst kwam ik in contact met de weduwe van Tjalie Robinson, Lilian Ducelle. Ze stuurde me werk van haar man toe en zijn werk opende mij de ogen. De verhalen en romans die ik tot dusver had gelezen, bleken onvoorstelbaar stereotiep. Inhoudelijk waren ze meer ingegeven door maatschappelijke vooroordelen dan door scherpe registratie van de werkelijkheid. Het werk van Tjalie Robinson was een soort *counterpoint*. Een tegenstem. Zijn werk is van binnenuit geschreven. Hij was natuurlijk een Indo.'

Wim Willems is als hoogleraar sociale geschiedenis verbonden aan de Universiteit van Leiden, Campus Den Haag.

Historisch onderzoek

'Een tweede gelukkige ontwikkeling voor mij was het verzoek - jaren later - van de Vereniging van Sociologen en Antropologen om een studiemiddag over Indische Nederlanders te organiseren. Het leek me wel aardig om op die bijeenkomst wetenschappers te laten reflecteren op bepaalde facetten van de (post)koloniale geschiedenis, maar ook de mensen uit te nodigen over wie het ging, dus de eerste en tweede generatie Indische Nederlanders. Je combineert dan academische kennis met ervaringskennis. Het bleek een succesformule; uiteindelijk heb ik deze studiedagen zes keer georganiseerd. De behoefte ontstond toen om dieper in te gaan op de Indische geschiedschrijving, omdat er tot dan toe weinig fundamenteel empirisch onderzoek was gedaan. Met de publicatie van *Uit Indië geboren* in 1995, een mooi, rijk geïllustreerd boek, kwam er geld los om een aantal grote studies te laten verrichten. Op dat moment ben ik me pas echt gaan verdiepen in de naoorlogse geschiedenis van de Indische Nederlanders en heb ik voor het eerst geschreven over Tjalie Robinson, als naoorlogse cultuurmaker, als groepsvormer.'

Fascinatie

'Daarna heb ik boeken geschreven over andere onderwerpen, maar het werk van Tjalie Robinson bleef bij me. Ik wilde zijn verhaal vertellen, niet versnipperd in artikelen, maar als levensverhaal, als een boeiende, voor iedereen toegankelijke geschiedenis. Ik ben op zoek gegaan naar brieven van hem door oproepen in kranten en tijdschriften te plaatsen, maar dat leverde niet bijzonder veel op. Bovendien vroegen Indische mensen zich af waarmee ik me bemoeide. Ik ben niet Indisch, heb geen Indische familiebanden. Ik zou de brieven niet echt begrijpen. Mijn repliek is dan: "Wie kan de Napoleontische oorlogen nog begrijpen?" Het gaat mij om de kunst van het jezelf verplaatsen, je inleven, en natuurlijk gedegen bronnenonderzoek. Later ben ik naar Californië gereisd om familie van Tjalie te interviewen. Zijn broers, zijn tweede vrouw van wie hij gescheiden was en hun zoon. Van deze zoon heb ik een collectie brieven ontvangen die veel informatie toevoegden over Tjalies rol als echtgenoot en vader. Een andere belangrijke bron voor mij waren de vele jaargangen van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, waarvoor Tjalie Robinson als sportjournalist werkte. Ik ontdekte een jeugdrubriek van hem onder zijn eigen naam Jan Boon. Dat leverde mij enorm veel materiaal op, net als de tientallen stukken in naoorlogse kranten die nooit in boekvorm waren verschenen. Ze boden veel inzicht in allerlei facetten van zijn leven.'

Dominant

'Als ik Tjalie ontmoet zou hebben (hij overleed in 1974), denk ik wel dat ik zijn vertrouwen had gewonnen om met hem te praten over zijn werk en zijn leven. Als biograaf zou het wel moeilijk zijn geweest om objectief te blijven. Zo'n persoon zit dan voortdurend op je schouder. Nu kon ik afstand nemen en dat was noodzakelijk, omdat Tjalie een meeslepende persoonlijkheid was met een rijk en boeiend leven. Hij stond bekend als een charmante man, maar was ook een dominante persoonlijkheid. Tjalie was een man van het eeuwige gelijk. Ik weet niet of ik daar tegen had gekund. Of me dat niet te veel tegen hem ingenomen zou hebben. Met die eeuwige vechter, die gelijkhebberige kant van Tjalie, heb ik veel minder. Nooit terug kunnen treden. Dat heeft hem gesloopt, maar het heeft ook andere mensen geraakt. Hij heeft veel conflicten in zijn leven gehad. Ik weet niet zeker of ik hem had willen interviewen. Je komt wel dieper, dat

'Tjalie stond bekend als een charmante man, maar was ook een dominante persoonlijkheid'

is waar. Tjalie was iemand met een fantastisch geheugen. Ik had veel meer kunnen opschrijven. Een nadeel is dat je iemand een deel van zijn leven afneemt, zeker bij een autobiografische schrijver als Tjalie. Dat zou reden voor een conflict geweest kunnen zijn.'

Melodieuze stem

Tjalie heeft voorspeld dat de geschiedenis van de Indo geschreven zal worden door een Hollander. Voor mijn gevoel heeft hij mij toestemming gegeven om de biografie te schrijven. Aan de andere kant is er het fameuze briefje dat hij twee dagen voor zijn dood schreef, met de tekst: 'Please don't talk about me when I'm gone.'

Over Tjalie is een documentair portret gemaakt door

Wim Willems

de regisseur Ida Does, mede aan de hand van twee amateurfilmpjes. Voor mij was het bijzonder interessant om zijn stem te horen en hem te zien bewegen. Gezichtsexpressie, motoriek. Tjalie had een keiharde,

**'Daarnaast was er het fameuze briefje:
'please don't talk about me when I'm gone''**

confronterende manier van schrijven, die onmiddellijk tot de kern doordrong. Maar zijn stem is bescheidener, zachter en past beter bij de charme die hij uitstraalde. Hij kon met iedereen omgaan, of het nu om de koningin ging of een stratenmaker. Met iedereen legde hij even gemakkelijk contact. In zijn stem, een beetje slepende, melodieuze stem, hoor je die zachtheid, hoor je de liefde voor de mens en voor het woord.'

Wereldliteratuur

'De biografie over Tjalie Robinson schreef zichzelf.

Ik had het voordeel dat ik me al vroeg een beeld had gevormd van wat ik wilde schrijven en daardoor het materiaal snel kon selecteren. Drie zomers en een winter heb ik eraan gewerkt. Meer tijd had ik niet. Iedere zomer vond ik het fantastisch om terug te keren naar het boek. Ik wist nog nooit zó goed wat ik met een boek wilde, als met deze biografie. Ik denk omdat ik het decor van zijn leven al had beschreven in andere boeken. Ik kon me echt concentreren op Tjalie, op zijn verhalen en novellen. Vooral de verhalen die hij schreef onder het pseudoniem Vincent Mahieu vind ik wereldliteratuur! Ze hebben diepgang en dramatische spankracht; het is een combinatie van Hemingway en Márquez. Tjalie wist schitterend de sfeer van de tropen op te roepen. Ik vind eigenlijk dat een bundel met zijn werk verplichte literatuur voor middelbare scholieren zou moeten zijn. Zijn werk heeft universele waarde. Tjalie is een belangrijke cultuurdrager van onze nationale beschaving. Dat is ook mijn missie: zorgen dat zijn werk een plaats krijgt in de Nederlandse literatuur en cultuurgeschiedenis.'

advertentie

**Instituut voor
Leraar en School**

Radboud Universiteit Nijmegen

**NASCHOLINGSCONFERENTIE 2009
"Dekolonisatie en koude oorlog Vietnam"**

Op 25 september biedt de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen in samenwerking met het Instituut voor Leraar en School (ILS) een nascholingsconferentie aan over het onderwerp "Dekolonisatie en koude oorlog Vietnam".

Sprekers:

Dr. Thomas Gijswijt (RU)
Dr. Rimko van der Maar (UU)
Prof. dr. Oscar Salemink (VU)
Prof. dr. Bertjan Verbeek (RU)

Workshopgevers:

Drs. Arnoud Aardema (RU)
Drs. Jan de Vries (RU)
Drs. Remi Hartel (HAN)
Drs. Koen Henskens (HAN)
Drs. Bas van Rooijen (SG Stevensbeek)

Tijdens de lunch- en namiddagpauze is er een informatiemarkt van uitgeversmaatschappijen en documentatiecentra.

Plaats:

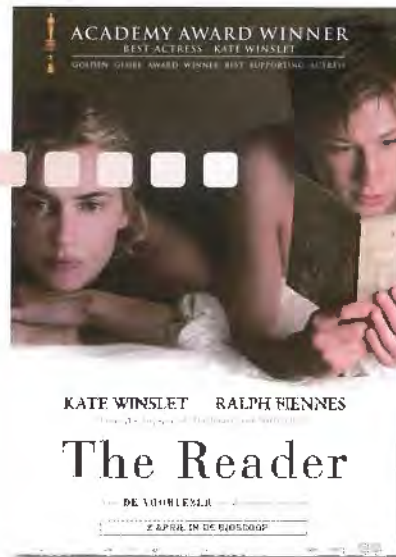
De conferentie wordt gehouden in Hotel Erica, in Berg en Dal.

Kosten:

De kosten bedragen € 110 per persoon, inclusief reader, koffie / thee, lunch en afsluitend drankje. Bij inschrijving na 1 augustus bedragen de kosten € 130.

Voor programma en informatie: www.let.ru.nl/geschiedenis/actueel/nieuws.

Het aanmeldingsformulier kunt u aanvragen bij: Linda Kersten (RU): l.kersten@let.ru.nl.

The Reader

SCHULD EN SCHAAMTE BIJ DE DUITSE BABYBOOM

In *The Reader* spelen schuld en schaamte over de Tweede Wereldoorlog de hoofdrol. Dilemma's waarmee het naoorlogse Duitsland te kampen had, worden duidelijk in beeld gebracht. Complexe thema's, maar ze gaan over vragen waar veel leerlingen mee zitten.

DAAN SCHUIJT

'Eindelijk een lintje,' dacht ze misschien stiekem. Kate Winslet is al sinds *Titanic* (1997) een heuse filmster, maar tot nu toe ontbrak het haar aan aansprekende prijzen. Ook al waren de critici doorgaans goed te spreken over haar acteerprestaties. In

2008 speelde Winslet in *Revolutionary Road* en *The Reader* en sleepte zij de ene onderscheiding na de andere hoofdprijs binnen.

Voor haar rol als Hanna Schmitz in *The Reader* kreeg zij een Oscar en een Golden Globe in de categorie beste vrou-

welijke bijrol. Feitelijk speelt Winslet de hoofdrol, maar het verhaal wordt verteld vanuit het perspectief van Michael. Het begint in 1955, wanneer de oudere vrijgezel Michael in zijn appartement in Berlijn afscheid neemt van een vrouw met wie de relatie waarschijnlijk niet lang stand zal houden. Diep in zijn hart behoort hij iemand anders toe. Van daaruit start de herinnering. In 1958 is Michael veertien jaar en wordt hij ziek in de tram van school naar huis. Een van de conductrices neemt de jongen mee naar huis om wat op te knappen en levert hem daarna bij zijn ouders af. Als Michael een paar maanden later van zijn geelzucht genezen is, gaat hij met een bosje bloemen langs bij de mevrouw die hem heeft geholpen. Dat is dus Hanna Schmitz. Zij is 36 jaar en ondanks het leeftijds-

verschil krijgen de twee een liefdesrelatie. Hun ontmoetingen verlopen al snel via een vast patroon: Michael moet Hanna eerst voorlezen en als het genoeg is, mag hij met haar vrijen. De relatie stopt aan het einde van de zomer als Hanna ineens is verdwenen. Pas in 1966 ziet hij haar volkomen onverwacht weer. Michael studeert rechten in Heidelberg en bezoekt met zijn jaargenoten een bijzondere rechtszaak. Hanna staat terecht voor haar misdaden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze diende de SS, werkte in Auschwitz en begeleidde de dodenmarsen. Tijdens het proces komt aan het daglicht dat Hanna niet kan lezen en schrijven. Zij verbloemt haar aandeel in de misdaden niet en krijgt een levenslange gevangenisstraf opgelegd. In de rest van de film worstelt Michael met de vraag hoe hij nu eigenlijk tegen Hanna aan moet kijken. Hij voelt zich verraden, vindt het moreel onjuist om toenadering te zoeken, maar weet ook dat

hij vurig verliefd op Hanna is geweest. Feitelijk stelt hij alle vrouwen die hij nadien heeft bemind naast Hanna. Zelfs zijn huwelijk blijkt er niet tegen bestand.

Schuld en schaamte

The Reader is gebaseerd op het boek *Der Vorleser* door Bernhard Schlink uit 1995. Het werd destijds een bestseller en is verplichte literatuur op veel Duitse middelbare scholen. Schlink is tot die tijd vooral bekend als schrijver van misdaadromans, al speelt het recente Duitse verleden meestal wel een rol van betekenis in zijn verhalen. Met *Der Vorleser* verschijnt er in Duitsland voor het eerst een boek dat niet direct ingaat op de Shoah, maar juist op de vraag hoe de naoorlogse generatie daarmee haar weg moet vinden. Gevoelens van schuld en schaamte strijden daarbij om voorrang. Vrijwel iedere Duitser van Schlinks leeftijd (geboren op 6 juli 1944) heeft persoonlijke ervaringen met

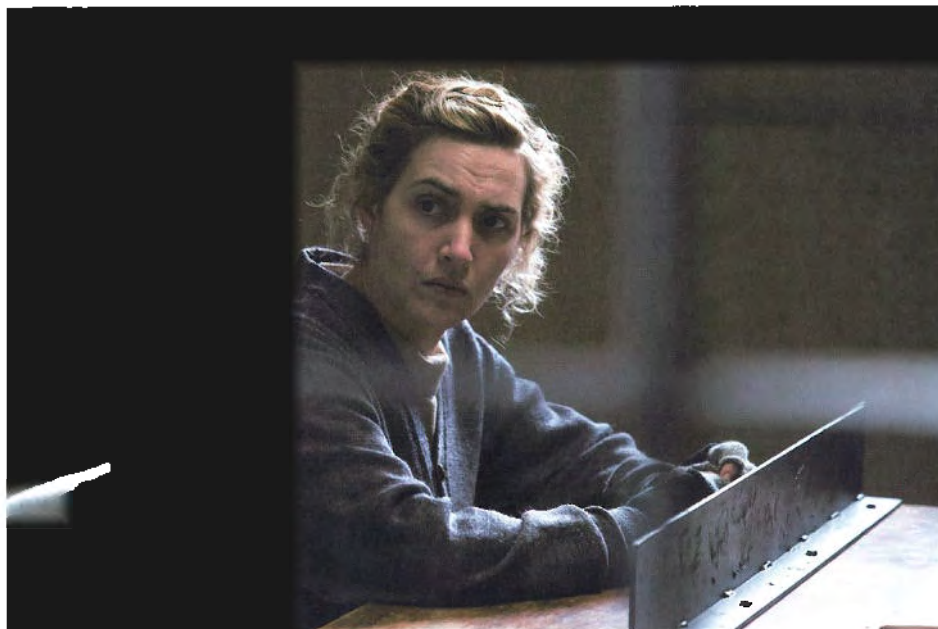
het oorlogsverleden. Zijn favoriete leraar, die Schlink de liefde voor literatuur en de Engelse taal bijbracht, was ook gymdocent en zodoende zagen de leerlingen zijn SS-tatoeage. Het zijn de belangrijkste emoties in het boek. Hanna schaamt zich, omdat zij analfabeet is en om wat zij gedaan heeft. Die schaamte is zo groot dat het moeilijk te peilen is hoe groot haar schuld is. Waarschijnlijk schuiven de schriftelijke verslagen van haar collega's Hanna onevenredig veel in de schoenen, maar kan zij zich daar niet goed tegen verweren.

Als Michael met zijn studiegenoten over het proces tegen de nazi's discussieert, reageren de meeste studenten woedend op de pogingen van de verdachten om hun daden af te zwakken of schuld te ontkennen. Michael schaamt zich omdat hij een van de beklagden heeft liefgehad.

Babyboomers

De film is opgedeeld in hoofdstukken. Telkens worden er sprongetjes in de tijd gemaakt. Op die manier is er duidelijk een ontwikkeling te zien in de houding van de naoorlogse generatie in Duitsland ten opzichte van het verleden van hun ouders.

In 1959 is het land volop in opbouw en lijkt er weinig tijd voor nadenken over het verleden. Binnen het gezin van Michael horen we er niets over, hij zelf stelt er geen enkele vraag over als hij Hanna beter leert kennen en zichzelf verzwijgt haar verleden zo veel mogelijk (al is haar zwijgen net zo veel te wijten aan haar

analfabetisme).

In 1966 bevolken de baby-boomers de collegebanken en barst de discussie rondom de schuldvraag in alle hevigheid los. Michael en zijn studiegenoten volgen colleges rechtsfilosofie en wonen het bijzondere proces tegen de oorlogsmisdadigers bij. In de werkgroepen met de hoogleraar komen begrippen als moraal, ethiek, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid aan bod.

Van persoonlijker aard zijn de gebeurtenissen uit het leven van Michael in 1976. Hij scheidt van zijn vrouw en beseft dat hij nog altijd veel voelt voor Hanna. Ook al zit zij op dat moment al tien jaar gevangen.

Iets meer dan een jaar voor de val van de muur, in 1988, pleegt Hanna zelfmoord. Dat doet ze de dag voordat zij vrij zou komen. Ze heeft haar straf uitgezeten, maar het heeft voor haar de schuld niet weggenomen. Niet lang daarna komt er een einde aan de tweedeling van Duitsland, uitvloeisel van de Tweede Wereldoorlog.

Aan het einde van de film, in 1995, bezoekt Michael met zijn dochter Julia het graf van Hanna Schmitz. Julia vraagt hem wie dat is en in de slotscène begint Michael zijn verhaal weer in 1959. De geschiedenis wordt aan een volgende generatie doorgegeven.

In de klas

Sinds *Der Vorleser* uitkwam, is het verplichte kost op Duitse middelbare scholen. Op internet zijn er dan ook talloze Duitstalige Schulprojekte te vinden. Een aantal bruikbare verwijzingen is te vinden via

een site van de Universitätsbibliothek FU Berlin (zoekterm in google: 'der vorleser schulprojekte'). Zeer compleet is de aangeboden link naar teachsam. Zowel de historische als literaire aspecten van het boek worden in dit project uitvoerig behandeld.

The Reader is een film waarin een voortdurende onderhuidse spanning voelbaar is. Vanaf het begin merk je dat er iets is met Hanna Schmitz. Het spreekt uit haar houding en lichaamstaal. Met name vanwege deze acteerprestatie heeft Kate Winslet haar Oscar gekregen. Of het eerste deel van de film ook goed te gebruiken is in de klas is maar de vraag. De liefde die ontstaat tussen een vijftienjarige jongen en een vrouw van 36 is voor middelbare scholieren misschien wat moeilijk te bevatten. Bovendien wordt het volwassen thema ook op een volwassen manier in beeld gebracht.

Om dit 'probleem' te omzeilen, kun je beginnen met de scène waarin Michael en Hanna op fietsvakantie gaan. Het wordt duidelijk dat de twee een liefdesrelatie hebben en Hanna's analfabetisme komt ook aan de orde. Deze twee gegevens zijn namelijk essentieel om het historisch meest geschikte deel goed te begrijpen: het proces in 1966 en de daaraan gelieerde discussie over de schuldvraag. De worsteling die Michael vanaf dat moment doormaakt, de standpunten van zijn medestudenten, het commentaar van de hoogleraar, de vragen van de rechter en de antwoorden van de verdachten:

het zijn allemaal onderdelen die gebruikt kunnen worden om het complexe begrip van schuldvraag voor leerlingen beter inzichtelijk te maken. De scènes die spelen vlak voor Hanna's vrijlating zijn in dat opzicht ook van belang: daarin blikkt zij zelf terug op haar daden en pleegt dus uiteindelijk zelfmoord. In haar testament heeft zij haar bezittingen nagelaten aan een dochter van een overlevende van haar misdaden in Auschwitz. Michael reist naar de Verenigde Staten om de erfenis te overhandigen. De dochter, Ilana (tijdens de oorlog kind), ontvangt hem ijskoud: 'Wat denk je dat die kampen waren – universiteiten? ... Wat zoek je eigenlijk? Vergeving voor haar, of wil je jezelf soms alleen maar goed voelen? Als je op zoek bent naar catharsis, ga dan naar de schouwburg of duik de literatuur in. In de kampen is er niets.' Ilana neemt het geld niet aan en Michael kan ook bij haar niets van zijn verwarde gevoelens kwijt.

The Reader behandelt vrij complexe thema's. Toch gaat het wel om vragen waar leerlingen mee zitten als de Tweede Wereldoorlog aan bod komt. Wisten alle Duitsers wat er gebeurde in de oorlog? Hebben ze daar dan geen spijt van? Hoe ging dat eigenlijk na 1945? Pakte iedereen de draad weer op alsof er niets gebeurd was? Hoe reageerden kinderen als zij merkten dat hun ouders vroeger verschrikkelijke dingen hadden gedaan? Juist om over dit soort vragen na te denken en te praten is *The Reader* zeer geschikt.

Hanna's analfabetisme zou kunnen worden opgevat als symbool voor de houding van het Duitse volk tijdens het nazi-regime. Een uitvergroting van 'Wir haben es nicht gewußt'. Toch is dat beslist niet de bedoeling van Schlink geweest. Hij heeft voor de handicap gekozen om het element van schaamte te kunnen benadrukken. De volwassen Michael wordt gespeeld door Ralph Fiennes. In *Schindler's List* vertolkte hij de rol van kampcommandant Amon Goeth. En als Michael in Heidelberg studeert, loopt hij colleges bij professor Rohl. Deze rol wordt gespeeld door Bruno Ganz, Hitler in *Der Untergang*.

Een virtuele reis naar Berlijn

EEN GESCHIEDENISMODULE IN HET VRIJE DEEL

'Aan het eind van de Normannenstraße stappen we op de tram. Vervolgens stappen we uit bij de Freienwalderstraße. Na een tijdje lopen op de Lichtenauerstraße zien we aan onze linkerhand *Gedenkstätte Hohenschönhausen*.' Dit is een gedeelte uit de historische reisgids van leerlingen uit vwo-5 van CSG 'De Goudse Waarden' in Gouda. De reisgids was de afsluitende opdracht van de module over de geschiedenis van Berlijn in het vrije deel.

In het vrije deel in de vwo-bovenbouw vinden op onze school verschillende activiteiten plaats. Sommige onderdelen zijn verplicht of worden door de school verplicht gesteld voor iedere leerling, maar er zijn ook keuzemodules. Hoewel ze inhoudelijk sterk van elkaar verschillen, werd ernaar gestreefd de kennis en vaardigheden van leerlingen in iedere module te vergroten. Elke vwo-5 leerling moest tijdens het schooljaar één module volgen, gedurende een periode van ongeveer acht weken. Per week was er een (klassikale) bijeenkomst van een blokkur van honderd minuten. In totaal bestond een module uit veertig studielasturen. Sommige modules waren een uitbreiding van bestaande projecten en/of lesmethoden. De module over de geschiedenis van Berlijn had ik volledig zelf opgezet en ingevuld. Leerlingen uit alle profielen in vwo-5 konden aan de module over de geschiedenis van Berlijn deelnemen.

Opzet en doel van de module

Met de module wilde ik een aantal doelen bereiken. Ten

eerste wil ik de kennis van de leerlingen over de geschiedenis van Berlijn vergroten. Aangezien Berlijn een grote rol heeft gespeeld in Europese en wereldgeschiedenis, was het naar mijn mening belangrijk deze kennis gestructureerd bij elkaar te brengen en te vergroten. De geschiedenis van Berlijn had ik hierbij in een aantal periodes onderverdeeld. De module begon met een overzicht van Berlijn als hoofdstad van het koninkrijk Pruisen. Daarna volgden bijeenkomsten over Berlijn in het (tweede) Duitse keizerrijk en de Republiek van Weimar. De rol van Berlijn ten tijde van het naziregime heb ik in twee bijeenkomsten aan bod laten komen, evenals Berlijn in de Koude Oorlog. De ongedeelde hoofdstad Berlijn stond centraal in de laatste bijeenkomst. Ten tweede wilde ik ook (historische) vaardigheden een plaats geven in de module. Inleving en standplaatsgebondenheid, feiten en meningen en interpretatie en beoordeling van bronnen kwamen in de vorm van allerlei opdrachten aan bod. Ten slotte had ik mezelf als doel gesteld dat leerlingen het volgen van de module

Mark Hagenaars is docent geschiedenis aan CSG 'De Goudse Waarden' in Gouda, sector lyceum/havo.
m.hagenaars@degoudsewaarden.nl

ook gewoon leuk mochten vinden.

Om dit alles te bereiken bestond elke bijeenkomst uit een aantal vaste onderdelen. Zo begon elke bijeenkomst met een PowerPoint-presentatie over de periode in de Berlijnse geschiedenis die op dat moment aan de orde was. Vooraf hadden de leerlingen de opdracht gekregen zich in te lezen in het onderwerp van de bijeenkomst. Deze informatie, in de vorm van artikelen, was in een aparte reader ondergebracht. Deze reader fungeerde als een soort lesboek. Vervolgens hield bij elke bijeenkomst een leerling een presentatie over een gebouw en/of een monument in Berlijn dat bij de behandelde periode paste. Daarna gingen de leerlingen aan de slag met een opdracht die bij het onderwerp hoorde. Het laatste gedeelte van elke bijeenkomst werkten de leerlingen aan een historische stadswandeling. Deze stadswandeling vormde de basis voor het eindproduct van de module: een historische reisgids van Berlijn.

Activerende werkvormen

In elke bijeenkomst gingen de leerlingen, zoals gezegd, aan de slag met een opdracht over een van de periodes uit de geschiedenis van Berlijn. In de eerste bijeenkomst die in het teken stond van het koninkrijk Pruisen, maakten de leerlingen aan de hand van een artikel, een stamboom van de koninklijke familie Hohenzollern. In de bijeenkomst over Berlijn als hoofdstad van het Duitse keizerrijk werden aan de hand van historische foto's van Berlijn diverse onderwerpen uit de Berlijnse samenleving behandeld. De Weimar-periode in Berlijn kwam aan bod door het maken van een levenslijn van een Berlijnse arbeider. Aan de hand van concrete gebeurtenissen moesten leerlingen aangeven in welke mate deze persoon die als positief of negatief zou hebben ervaren.

Bij 'Berlijn in het Derde Rijk' had ik twee opdrachten gemaakt. De eerste opdracht bestond uit een inlevingsopdracht. Elke leerling kreeg een kaartje met daarop een korte levensbeschrijving van een inwoner van Berlijn in de periode 1933-1939. Aan de hand van deze informatie moest de leerling een betoog van ongeveer 200 woorden schrijven, waarin aangegeven werd of deze inwoner een prettig of juist vervelend leven zou hebben gehad onder het naziregime. De tweede opdracht behandelde de Wannsee-conferentie. Vooraf kregen de leerlingen de eerste vijftien minuten te zien van de speelfilm *Conspiracy*. Deze film behandelt vrij nauwkeurig wat er zich op 20 januari 1942 tijdens de Wannsee-conferentie afspeelde. Daarna kregen de leerlingen de (vertaalde) notulen van de Wannsee-conferentie, waarmee ze (bron)opdrachten moesten doen.

De DDR kwam aan bod in twee opdrachten. De eerste opdracht was het analyseren van communistische propagandaliedjes. Het doel was met name om leerlingen duidelijk te maken dat elke organisatie in de DDR haar eigen liederen had. De film *Das Leben der Anderen* vormde de basis voor de tweede opdracht. De verhoormethodes van de Stasi en de angst voor de alom aanwezige geheime dienst zaten in de opdracht verwerkt. In de achtste bijeenkomst werd de eenwording van Duitsland, en daarmee de opheffing van het gedeelde Berlijn, behandeld aan een door mij aangepaste versie van het geschiedenis spel 'Vroeger of Later'. Bij dit spel, dat door Anno is bedacht, moeten spelers een tijdbalk proberen te leggen. In het originele spel moeten kaarten met gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis één voor één in de juiste volgorde worden gelegd. In mijn versie heb ik belangrijke gebeurtenissen uit de Berlijnse geschiedenis gekozen. Het originele 'Vroeger of Later'-spel is verkrijgbaar bij Anno (www.anno.nl) of bij warenhuizen en speelgoedzaken.

Presentaties

Om de leerlingen actief bij de module te betrekken, moesten de leerlingen naast de verschillende opdrachten, ook een (korte) presentatie houden. Uit elke periode uit de geschiedenis van Berlijn had ik een aantal monumenten en/of gebouwen geselecteerd. Leerlingen konden hieruit een keuze maken. Vervolgens werd in een presentatie van ongeveer vijf minuten de relevantie van het gebouw en/of monument voor de geschiedenis van Berlijn uit de doeken gedaan. Bij elke presentatie maakte de desbetreffende leerling ook een hand-out voor iedereen. De hand-out moest een aantal punten bevatten: de naam van het gebouw en/of monument, het bouwjaar, een afbeelding, de functie van het gebouw/monument en de relatie met de periode. Deze hand-out kon vervolgens weer worden gebruikt bij het eindproduct van de module: de historische reisgids.

Historische reisgids

Het maken van de historische reisgids vormde de rode draad in de module. Aan de hand van de informatie uit de reader, de presentaties, opdrachten en de uitleg met de PowerPoint-presentatie, moesten de leerlingen een historische stadswandeling maken. In groepjes werden er drie stadswandelingen gemaakt. Er was een stadswandeling waar het koninklijk en keizerlijk Berlijn centraal stond, een andere stadswandeling had als onderwerp 'Berlijn tijdens het nationaal-socialisme' en de derde stadswandeling voerde langs plekken uit het Berlijn in de Koude Oorlog.

De stadswandelingen moesten aan een aantal eisen voldoen. Een van de eisen was dat de stadswandeling uitvoerbaar moest zijn. Dat wilde zeggen dat een wilde, in geschiedenis geïnteresseerde toerist, de stadswandeling in Berlijn ook zou moeten kunnen lopen. Wel mocht er gebruik gemaakt worden van het openbaar vervoer. Sommige groepjes kozen ervoor de stadswandeling over twee dagen te spreiden, zodat er in een korte tijd niet al te grote afstanden overbrugd moesten worden. Bij elke stadswandeling dienden de leerlingen ook de historische context van de wandeling te beschrijven. De grote lijn van de periode moest aan de lezer worden duidelijk gemaakt. De drie stadswandelingen samen, aangevuld met de historische context, leverde de historische reisgids van Berlijn op.

Leerlingen gingen elke bijeenkomst hard aan het werk om een zo goed en mooi mogelijke stadswandeling in elkaar te zetten. De werking van de U- en S-Bahn in Berlijn werd door de meeste groepjes automatisch in de stadswandeling opgenomen. Ze beseften eens te meer dat Berlijn een erg grote stad was, waar je niet 'eventjes' van west naar oost loopt.

Samenwerking

Bij het maken van de verschillende opdrachten, maar zeker bij het in elkaar zetten van de verschillende historische stadswandelingen, was samenwerking tussen de leerlingen van groot belang. De keuze en de verdeling van de verschillende monumenten en/of gebouwen voor de diverse stadswandelingen was een eerste vorm van samenwerking. Daarbij moest de verwerkte informatie goed aan elkaar doorgegeven worden om een 'logische' stadswandeling te krijgen. Het was leuk om te zien dat diverse kwaliteiten van de leerlingen werden aangeboord. Een aantal leerlingen beheerste de vaardigheden

'kaartlezen' goed, terwijl anderen daar duidelijk geen kaas van hadden gegeten. Verder kwamen de 'bekende problemen' bij groepswork ook hier om de hoek kijken, zoals het feit dat goede planners werden geconfronteerd met 'last-minute'-werkers en dat perfectionisten moesten samenwerken met leerlingen die sneller tevreden waren.

Aan het eind van de module kreeg elke leerling een beoordeling. Deze beoordeling was gebaseerd op de opdrachten die in de les waren gemaakt, de presentatie en de bijdrage aan de historische reisgids. Het cijfer voor de presentatie en de bijdrage aan de historische reisgids heb ik daarbij het zwaarst laten meewegen. Dit leverde bij de meeste leerlingen een goed cijfer op.

Conclusie

De module 'Berlijn' is zeker voor herhaling vatbaar. Sommige opdrachten kunnen wellicht wat beter uitgewerkt worden, de reader wat verfijnder, maar over het algemeen is de module gegaan zoals ik gehoopt had. Ook de reacties van de leerlingen waren positief. Na afloop van de module heb ik een enquête onder de leerlingen afgenomen. Ze waren daarin erg lovend over het geheel. Het maken van de stadswandeling werd daarbij door hen het hoogst gewaardeerd. De teksten uit de reader konden op het minste enthousiasme rekenen. Ze gaven hierbij als reden aan dat ze de teksten vaak erg lang vonden en dat ze daardoor de motivatie niet konden opbrengen deze van tevoren door te nemen. Het uitstippelen en uitwerken van de stadswandeling vonden ze leuk. Bovendien hoefden ze hiervoor thuis niet zoveel voor te bereiden. Bijna alles kon tijdens de bijeenkomsten worden gemaakt. Dit verklaart wellicht de hoge waardering voor dit onderdeel van de module.

Op de website www.vgnkleio.nl kunt u de opdrachten, de instructie voor de reisgids, een lijst met gebruikte artikelen én de PowerPoint-presentatie downloaden.

Deutsche Gründlichkeit?

EEN VERGELIJKING TUSSEN HET DUITSE EN HET NEDERLANDSE GESCHIEDENISONDERWIJS

In Nederland wordt voortdurend getwijfeld of het juiste onderwijsmodel wel wordt gebruikt. Gaat een school nu wel of niet in leergebieden werken en komt het accent juist meer op kennis of meer op vaardigheden te liggen? Vaak wordt er naar buurlanden verwezen waar het allemaal beter zou zijn. Jeffrey de Waal schetst het Duitse onderwijsstelsel met centraal daarin het vak geschiedenis.

Onze Oosterburen, *gründlich und pünktlich*, hebben een naam hoog te houden op het gebied van wetenschap. Sinds de romantiek komen veel invloedrijke denkers en wetenschappers uit Duitsland. Is deze traditie voortgezet in het hedendaags Duitse geschiedenisonderwijs? Kwantitatief loopt Duitsland in ieder geval voor op Nederland, met zijn 153 verschillende universitaire lerarenopleidingen.

Het Duitse onderwijsstelsel vertoont nogal wat verschillen met het Nederlandse onderwijsstelsel. Zo is het openbaar onderwijs gratis en is er sinds 2001 de *Ganztagschule*, een school waarop de hele dag les wordt gegeven. Op de oude *Halbtagschule* wordt tot een uur 's middags les gegeven. Een enkele school, vaak een kwalitatief betere *Realschule* of een *Gymnasium*, geeft les tot half vier. Sinds 2001 stappen er steeds meer scholen over op een hele dag les.

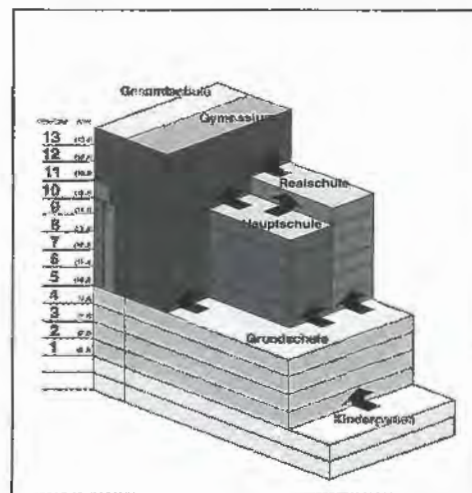
De opbouw van het Duitse onderwijs

Duitsland kent drie typen voortgezet onderwijs. Rond hun zesde levensjaar gaan de leerlingen van de *Kindergarten* naar de *Grundschule*, de basisschool die vier jaar duurt, daarna gaan ze naar de *Hauptschule* (vergelijkbaar met vmbo-bk), of naar de *Realschule* (vergelijkbaar met vmbo-t), of naar het *Gymnasium* (havo/vwo). Net als in Nederland worden deze drie onderwijstypen zowel afzonderlijk aangeboden, op verschillende locaties, als op een bredere

school, met verschillende typen onderwijs in hetzelfde gebouw, de zogenaamde *Gesamtschule*.

De leerlingen hebben 28 tot 35 lessen per week, die meestal 45 minuten duren. Ze krijgen bij Duits, wiskunde en een moderne vreemde taal per vak ongeveer drie tot vijf uur les, bij de overige bèta- en de gammavakken is dat twee of drie uur. Na klas 7 krijgen de leerlingen nog eens twee uur les in een tweede moderne vreemde taal. De overige uren worden besteed aan sport, muziek en of beeldende vorming¹.

Duitsland is een federale staat; de zestien *Bundesländer* kunnen in principe hun eigen onderwijs invullen. Maar sinds het PISA-onderzoek van 2000-2006, waaruit bleek dat het Duitse onderwijs vergeleken met de rest van Europa zeer matig presteerde is er, in eerste instantie door het *Verband Geschichtslehrer Deutschlands* (VGD) en later de federale regering, een beweging van centralisatie en standaardisatie gestart. Dit moet zorgen voor een algemene bagage van kennis en vaardigheden bij de leerlingen in het hele land die getoetst kan worden in de vorm van een *Zentralabitur* (een centraal schriftelijk exa-

► KMK Das Bildungswesen in der Bundesrepublik Deutschland.

Jeffrey de Waal is docent geschiedenis op het Gertrudiscollege in Roosendaal en de Hogeschool Rotterdam.

▶ Verband der Geschichtslehrer Deutschlands (Hrsg.) Bildungsstandards Geschichte Rahmenmodell Gymnasium 5 - 10 Jahrgangsstufe (Schwalbach 2007).

▶ Idem

▶ Idem

▶ Verband der Geschichtslehrer Deutschlands (Hrsg.) Bildungsstandards Geschichte Rahmenmodell (Schwalbach 2007)

▶ Verband der Geschichtslehrer Deutschlands (Hrsg.) Bildungsstandards Geschichte Rahmenmodell (Schwalbach 2007) 17-58.

men). In het *Bildungsstandard Rahmenmodell Gymnasium 5 - 10*² zijn de vakinhoudelijke aspecten vastgelegd voor elke leerling.

De voorgeschreven vakinhoud

Deze afspraken zijn een gevolg van *Der Mainzer Erklärung 2005* waarin werd gepleit voor het behoud van het vak geschiedenis als een zelfstandig vak dat absoluut niet kan integreren met economie en aardrijkskunde. Daarnaast is het een invulling van de eisen die gesteld zijn in *Zur Entwicklung nationaler Bildungsstandards*, waarin de volgende vakcompetenties verplicht aan de orde moeten komen in het nieuw te ontwikkelen vakkenplan:

- Sie müssen fachspezifisch sein.
- Sie müssen für ein Fach konstitutive Teilbereiche (Dimensionen) unterscheiden.
- Sie müssen der Orientierung von Lehrkräften dienen.
- Sie müssen 'outputorientiert' sein, deshalb ein angestrebtes (und möglichst überprüfbares) Kompetenzziel beschreiben.
- Sie müssen eine Lernprogression beschreiben (Kompetenzstufen).

Het *Rahmenmodell* van de VGD is dus een mogelijkheid om kennis en vaardigheden met elkaar te combineren en zo de leerlingen betere resultaten te laten behalen.³

De doelen van het Duitse geschiedenisonderwijs zijn voor deze vereniging heel duidelijk:

*Nur unter diesen Bedingungen kann der Bildungsauftrag eines allgemein bildenden Schulwesens erfüllt, kann zuverlässig Geschichtsbewusstsein gebildet und in einer für eine Demokratie wünschenswerten Weise ausgebildet werden. Dazu gehört auch eine klare fachspezifische Profilierung, mit Möglichkeiten der Kooperation, aber ohne Integration von Fächern.*⁴

Het Duitse geschiedenisonderwijs is dus gericht op het vormen van kritische burgers, die om goed te kunnen functioneren in een democratische samenleving, zich bewust zijn van de eigen geschiedenis. Daarbij moeten enkele vakspecifieke elementen aan bod komen, die absoluut niet te combineren zijn met een integratie van verschillende vakken.

De middelen waarmee bovenstaande doelen bereikt moeten worden, zijn kennis, vaardigheden, begrip en beargumenteerde stellingname. Deze vier elementen moeten de leerlingen dus (het liefst vanaf de *Grundschule*) worden aangeleerd. Volgens het *Rahmenmodell*⁵ van de VGD moeten een aantal competenties aan bod komen.

Wat komt aan bod bij geschiedenis?

In klas 5 en 6 van alle schooltypen worden de vroege

culturen tot en met de vroege middeleeuwen (4.000.000 v. Chr. - 1000 n.Chr.) behandeld, te weten: prehistorie, neolithische revolutie, antieke oudheid (Grieken, Perzen en Romeinen) laat antieke oudheid (Europa tussen 476 en 800 n.Chr.) en Europa in de vroege middeleeuwen (Karolingische en Ottonse tijd).

Klas 7 en 8 krijgt les over de hoge en late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd tot en met 1848, te weten de kerkelijke en wereldlijke indeling en strijd daarover in de middeleeuwen, de renaissance, het humanisme, de ontdekkingsreizen, de reformatie, de geloofsoorlogen, het absolutisme en de verlichting, en de burgerlijke revoluties (de Atlantische revoluties, Industriële Revolutie en de revolutie van 1848).

In klas 9 en 10 wordt de periode 1848 tot en met het heden behandeld, te weten het Duitse keizerrijk, het imperialisme en de Eerste Wereldoorlog, de politieke stromingen van de jaren twintig, de Republiek van Weimar, het nationaalsocialisme, de Holocaust, de Duitse geschiedenis na 1945, de Duitse eenwording en - opmerkelijk wellicht - dan pas de Koude Oorlog, om te eindigen met de Europese eenwording⁶. Voor klas 11 tot en met 13 van het Gymnasium volgt tenslotte een thematische overzicht.

In de nieuwe uitgaven van de methodes is het *Rahmenmodell* door elke uitgever geïntegreerd. Uitgeverij Cornelsen, een van de weinige uitgevers die in elke bondsstaat een methode uitgeeft (*Entdecken und Verstehen*), heeft deze methode rond dit *Rahmenmodell* heropgebouwd. Aangezien deze uitgever het grootste marktaandeel onder de Duitse geschiedismethodes heeft, is vanaf dit jaar het *Rahmenmodell* de standaard voor veel leerlingen, docenten en schriftelijke en mondelinge examens. Niet alleen op het *Gymnasium*, want Cornelsen heeft dit concept ook toegepast in zijn methodes voor de *Realschule* en de *Hauptschule*.

Nu het er op lijkt dat het *Bundesministerium vor Bildung und Forschung* (ministerie voor onderwijs en wetenschappen) ook nog het *Zentralabitur* (centraal schriftelijk eind-examen) gaat baseren op dit model, lijkt de standaardisatie en de centralisatie grotendeels gerealiseerd. Wettelijk is het nog niet vastgelegd, de deelstaten kunnen anders beslissen, maar de praktijk wijst uit dat het al wel de status en de uitwerking heeft van een vaststaand programma. Overigens blijven er mogelijkheden om de regionale geschiedenis van de bondsstaten te integreren in het curriculum.

Duitsland, Europa en de wereld

Nederland kent 49 kenmerkende aspecten en heeft de canon. Van de 49 kenmerkende aspecten zijn er drie expliciet gebaseerd op de Nederlandse geschiedenis, te weten die over de Opstand, de Gouden Eeuw en de Bezetting (eventu-

Op de website vindt u een overzicht van alle competenties die bij het vak geschiedenis in Duitsland horen.

eel drie-en-een-half als men de democratische revoluties erbij neemt)⁷

Het *Rahmenmodell* kent een andere indeling: in klas 5 en 6 heeft een van de zestien inhoudelijke competenties betrekking op Duitsland, in klas 7 en 8 zijn dat acht van de 25 en in klas 9 en 10 acht van de achttien. Van de overgebleven inhoudelijke competenties hebben er in klas 5 en 6 dertien betrekking op de Europese geschiedenis en twee op de buiten-Europese geschiedenis. In klas 7 en 8 is dat respectievelijk achttien en een, en in klas 9 en 10 is dat vier en zes.

De Duitse geschiedenis is in het model op twee manieren ingedeeld. Allereerst is er de indeling van de wereldgeschiedenis die grotendeels overeenkomt met de algemene, internationaal geldende indeling. Daarnaast is er de indeling van de Duitse nationale geschiedenis die de periodes van de nationale geschiedenis volgt.⁸ De twee indelingen zijn hieronder weergegeven.

Het geschiedenisonderwijs moet zorgen voor democratische burgerzin. De inhoudelijke competenties, maar ook de andere competenties zijn hier op gericht. Daarom ook de grote aandacht voor de nationale geschiedenis, met nadruk op de periode van de burgerlijke revoluties, het Duitse keizerrijk, de republiek van Weimar, het nationaal-socialisme en de Duits-Duitse geschiedenis⁹.

Kennis en vaardigheden

Het aanleren van vaardigheden neemt bij het vak geschiedenis in Duitsland een zeer prominente rol in. Van de eerder genoemde competenties horen de *Deutungs- und Reflexionskompetenz* en de *Medien-Methoden-Kompetenz* tot de algemene vaardigheden. Als we deze vaardigheden vergelijken met de in Nederland, door de IVGD voorgestelde vaardigheden, dan kunnen we de conclusie trekken dat het Duitse geschiedenisonderwijs veel meer vaardigheden¹⁰ aan de orde stelt, maar bij overeenkomende

vaardigheden ook meer eist van de leerlingen, en anders deze eisen in ieder geval concreter omschrijft.

Als voorbeeld kan van de Media- en methodecompetenties, subcompetentie 'tekstbronnen onderscheiden', de volgende omschrijving dienen¹¹:

- Expliciet verduidelijken dat tekstbronnen over historische gebeurtenissen vanuit een bepaalde invalshoek zijn geschreven.
 - De specifieke uiterlijke kenmerken van verschillende tekstbronnen benoemen en die in een terugblik op de bron onderschrijven.
 - De tekstbron in zijn historische context plaatsen.
 - Een tekstbron met andere soorten bronnen en uiteenzettingen betreffende elk historisch thema vergelijken.
 - Een zelfstandige kritische waardering aan de betreffende tekstbron toekennen.
- Aan de hand van zelf gevonden achtergrondinformatie en materiaal de ontwikkeling en de uitwerking van de betreffende tekstbron onderzoeken.

P. de Rooij, *Verleden, heden en toekomst* (Enschede 2001)

Ulrich Rudolf, e.a. *TaschenAtlas Deutsche Geschichte* (Gotha 2004) 4-7

Verband der Geschichtslehrer Deutschlands (Hrsg.) *Bildungsstandards Geschichte Rahmenmodell Gymnasium 5.-10. Jahrgangsstufe* (Schwalbach 2007) 17-62.

IVGD brochure: *Dit is Geschiedenis* (Amsterdam 2004) 9-10.

Verband der Geschichtslehrer Deutschlands (Hrsg.) *Bildungsstandards Geschichte Rahmenmodell Gymnasium 5.-10. Jahrgangsstufe* (Schwalbach 2007) 58-59.

DE DUITSE INDELING VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

Prehistorie	± 4.000.000 v.Chr. - ± 3000 v.Chr.
Antieke oudheid	± 3.000 v.Chr. - ± 500 n.Chr.
Tussen antieke oudheid en middeleeuwen	± 500 - ± 800
Vroege middeleeuwen	± 800 - ± 1000
Hoge en late middeleeuwen	± 1.000 - ± 1500
Vroegmoderne tijd	± 1500 - 1789
Moderne tijd	1789 - ± 1900
Postmoderne tijd	± 1900 - 1945
Heden	1945 - heden

DE DUITSE INDELING VAN DE NATIONALE GESCHIEDENIS

De Germanen en hun koninkrijken	± 600 v.Chr. - ± 500 n.Chr.
Duitsland in vroege en hoge middeleeuwen	± 500 - ± 1300
Duitsland in de late middeleeuwen	± 1300 - ± 1500
Duitsland in het begin van de moderne tijd	± 1500 - 1648
Het tijdvak van het absolutisme	1648 - 1789
Maatschappelijke en politieke veranderingen in de Napoleontische tijd	1789 - 1815
Politieke modernisering of restauratie?	
Congres van Wenen en de revolutie	1815 - 1849
Modernisering en industrialisatie	± 1800 - 1914
Het keizerrijk en de Eerste Wereldoorlog	1870 - 1918
De republiek van Weimar	1918 - 1933
Nationaalsocialistisch Duitsland	1933 - 1945
De Duits-Duitse geschiedenis	1945 - 1990
De Duitse hereniging	1989 - heden

► www.pm-history.de/de/nurinternet/artikel_id229.htm.

► U.A. Becher, K. Bergmann, Ch. Böttcher, *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht. Forum Historisches Lernen* (Schwalbach/Ts. 2005); Hilke Günther-Arndt, *Geschichts-Didaktik Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II* (Berlijn 2007); S. Geldsetzer en M. Strothmann *Blende(n)d. Lernen in Bochum – Integration von E-Learning in den BA/MA-Studiengang Geschichte*; www.historicum.net/lehren-lernen/internet-im-geschichtsstudium/; www.lehre-online.de.

► B. Lohmar, T. Eckhardt, KMK. *Das Bildungswesen in der Bundesrepublik Deutschland 2006. Darstellung der Kompetenzen, Strukturen und bildungspolitischen Entwicklungen für den Informationsaustausch in Europa* (Bonn 2007).

Discussie

Discussies horen bij geschiedenis, en zeker bij het geschiedenisonderwijs. Niet alleen welk onderwerp op welke wijze behandeld moet worden, maar ook welke didactische aanpak het meest succesvol is, is een steeds terugkerend thema. De discussie is te volgen in de tijdschriften *PM History* en *Geschichte Wissenschaft und Unterricht* en *Geschichte Politik und ihre Didaktik*. De onderwerpen zijn deels gelijk aan die in Nederland, zoals het invoeren van mens- en maatschappijvakken (waartegen de VGD met succes heeft gelobbyd), de vaststelling van vakinhoud, het betrekken van (migranten)kinderen bij het (geschiedenis)onderwijs en hoe de geschiedenis van de DDR in te passen is in het huidige curriculum.

Speciale aandacht wordt besteed aan de invloed van de federale regering op de vakinhoud, die zoals vanouds veel te groot wordt gevonden door een aantal deelstaten, waaronder Noordrijn-Westfalen, en de uitkomst van het PISA-onderzoek. De hieruit voortgekomen verbeteringen waren succesvol, maar nog niet toereikend.¹² Een *hot item* is momenteel de toepassing van elektronische leermiddelen in het geschiedenisonderwijs. Verschillende boeken en tijdschriften spelen in op deze hype en er is een nieuwe internetsite geopend voor digitale hulpmiddelen. Als laatste voorbeeld werd een aantal workshops bij de 47^e *Historikertage* in Dresden (30 sept-3 okt 2008) besteed aan dit onderwerp.¹³ De Universiteit van Erlangen-Neurenberg heeft zelfs een aantal studiepunten toegekend aan een module voor digitaal onderwijs.

Lerarenopleiding

De Duitse lerarenopleiding is een universitaire studie, waarbij men uit een aantal varianten en universiteiten kan kiezen. De varianten zijn ondermeer een standaard universitaire studie geschiedenis (master of education) met een onderdeel 'Lehramt' (Lerarenopleiding, een jaar lang didactische modules), of een bacheloropleiding tot leraar geschiedenis. Hierbij is voor het standaard-diploma van de betreffende instelling slechts het vak geschiedenis voldoende, voor het staatsexamen moet een bijvak worden gekozen. De opleidingen zijn volledig in het Duits, hoewel de leermiddelen ook in het Engels en Frans zijn geschreven en enkele bronnen, vooral bij *Antike Geschichte*, worden aangeboden in het Latijn of Grieks.

Elk studiepunt (sp) staat voor ongeveer 30 uur studie-laturen. De afsluiting van de studie is op basis van een schriftelijke en mondelinge toelichting van een historisch en een vakdidactisch onderzoek. Uiteraard

zijn er regionale verschillen, en zijn de opleidingen vrij om ongeveer 30 studiepunten te besteden aan eigen modules. De master-opleiding van 60 sp betreft twee verdiepingen van een bepaald tijdvak, twee didactische modules en een historisch-vakdidactisch onderzoek¹⁴.

MODULEN LERAREN-OPLEIDING DUITSLAND:

• Oude Geschiedenis	10 sp
• Middeleeuwse geschiedenis	10 sp
• Nieuwe en/of nieuwste geschiedenis	10 sp
• Hedendaagse geschiedenis	10 sp
• Theorie en historiografie	10 sp
• Individuele literatuurstudies	10 sp
• Historisch overzicht I en II	20 sp
• Vakdidactische basiscompetenties	10 sp
• Opvoedingswetenschappen I en II	20 sp
• Schoolpraktijkstudie	10 sp
• Duits als tweede taal	10 sp
• Bachelor-afstuderen	20 sp

Tot slot

Net als in het Nederlands geschiedenisonderwijs liggen de leerinhouden in Duitsland vast. Veel van de behandelde onderwerpen komen overeen. Toch zijn er ook grote verschillen. Dat begint al bij de lerarenopleiding die bij de Oosterburen verplicht universitair is. Een groot deel van de opleiding wordt besteed aan vakinhouden, een kleiner deel aan vakdidactiek, en een heel klein deel aan opvoedkundige modules; daarmee verschilt deze opleiding totaal met de lerarenopleiding zoals die in Nederland op de hogescholen wordt aangeboden.

Per leerjaar heeft het vak geschiedenis in het Duitse voortgezet onderwijs niet meer uren dan in Nederland, al is het op elk niveau verplicht minimaal twee uur per week, maar omdat het vier tot zes jaar gegeven wordt, is er meer tijd voor de verschillende onderwerpen, kan men ook dieper op de stof ingaan en kunnen er meer vaardigheden tijdens de schoolperiode worden geoefend. Dit komt dan ook terug in de *Bildungsstandards* van het VGD. Ik moet zeggen dat de functie van het Duitse geschiedenisonderwijs, namelijk het vormen van kritische democratisch ingestelde burgers, mij zeer aanspreekt. De wijze waarop men dat wil bereiken lijkt mij doelgerichter dan de wijze waarop in Nederland momenteel het vak geschiedenis wordt aangeboden.

Zoevende zusters

EXPOSITIE 'ZORG THUIS. TOEN, NU EN STRAKS'

In januari werd opende het Florence Nightingale Instituut haar nieuwe semi-permanente tentoonstelling over de zorg thuis van vroeger, nu en in de toekomst. 'Zoevende zusters' vormt de derde expositie die momenteel in Zetten is te zien, samen met 'Zusters in smetteloos wit' en 'Academisch verplegen'.

Bij het binnengaan van de tentoonstelling worden de bezoekers door twee plasma-schermen verwelkomd: op het ene scherm een zuster uit de jaren vijftig en op het andere scherm een wijkverpleegkundige uit het heden. Bets, de zuster uit vroeger tijden, vertelt aan Sanne, verpleegkundige van nu, hoe haar werk er uitziet. En Sanne vertelt haar verhaal aan Bets. Hoewel de één gebruik maakt van een handgeschreven lijst om te zien welke patiënten die dag bezocht moeten worden en de ander daarvoor online op haar laptop het cliëntenbestand checkt, blijft de core business hetzelfde: het verzorgen van mensen thuis. Telkens wordt een vergelijking gemaakt tussen vroeger en nu, waaruit blijkt dat er veel is veranderd, maar ook veel dingen hetzelfde blijven. Er is nadrukkelijk gekozen voor de term 'Zorg thuis', en niet voor 'thuiszorg'. De reden daarvoor is dat deze term vaak negatieve associaties heeft: men denkt vooral aan huishoudelijk werk en slecht gemanagede organisaties. Terwijl het gaat om de zorg,

zorg bij de mensen thuis. Dan kan het bijvoorbeeld gaan over kraamzorg, gezinszorg, gehandicapten en chronisch zieken, maar ook over wijkverpleging.

Geschiedenis

Verzorging van mensen aan huis op grotere georganiseerde schaal is in Nederland een fenomeen van de twintigste eeuw. Tot in het laatste kwart van de negentiende eeuw was deze zorg toevertrouwd aan familieleden thuis of religieuze vrouwen en mannen: katholieke zusters of protestantse diaconessen. Van enige medische kennis of opleiding was nog geen sprake. In 1875 kwam hierin verandering. In Hilversum werd de Witte kruisvereniging opgericht, het eerste initiatief om de verzorging van zieken georganiseerd aan te pakken. Wie lid werd van de kruisvereniging kon rekenen op zorg en medische middelen tegen een gereduceerd tarief. In 1878 startte de Witte kruisvereniging met een verpleegstersopleiding, eerst gericht op de verpleging in ziekenhuizen, daarna kwam ook de verzorging

van mensen thuis aan bod.

Vanaf 1900 schoten ook in de rest van Nederland de kruisverenigingen als paddenstoelen uit de grond. Naarmate de verzui-ling meer gestalte kreeg, was dat ook in de organisatie van de kruisverenigingen terug te zien. In 1900 zag het Groene Kruis het licht, in 1916 werd het Wit-Gele kruis opgericht en in 1946 zag ook het protestants-christelijke Oranje-Groene Kruis het levenslicht. In de tijd waarin de verzorgingsstaat nog een toekomstdroom was, was de behoefte aan dergelijke verenigingen groot. In 1940 waren 850.000 gezinnen lid van een kruisvereniging.

Zoals zo veel beroepsgroepen, gingen ook de wijkverpleegsters zich organiseren. In 1927 werd de 'Bond voor wijkverpleegsters' opgericht. Erkenning van overheidswege kwam in 1928 toen de overheid het specialisme wijkverpleging wettelijk ging beschermen.

Duizendpoot

Tot aan de jaren vijftig was de wijkverpleegkundige een dui-

De pop van zuster Stieltjes

De toekomstkamer. Hier kunnen bezoekers op een interactieve manier kennismaken met de nieuwste ontwikkelingen in de zorg. Zie ook www.yourworkplace.nl.

zendpoot, die van alle markten thuis moest zijn. Illustratief hierbij is een verpleegstersinsigne uit de tentoonstelling dat door verpleegkundigen werd gedragen: A-verpleging, met kraam- en wijkaantekening. In gebieden waar de toring heerste, droegen zusters daarnaast nog het insigne van de tbc-bestrijding. Omdat de middelen schaars waren, moesten de wijkverpleegkundigen vaak een beroep doen op de eigen flexibiliteit en creativiteit. Opvallend is dat wijkverpleegkundigen niet vanuit een ziekenhuis werkten maar, naar Engels voorbeeld, zelfstandig opereerden. De wijkverpleegster trok vanuit het kruisgebouw, waar zijzelf vaak ook woonde, de wijk in. Eerst te voet of op de fiets, vanaf eind jaren veertig met de solex. De zusters in de lange leren jassen op de solex werden een bekend beeld in Nederland en zijn uiteindelijk de inspiratiebron geweest voor de titel van de tentoonstelling: Zovende zusters. In kleine gemeenschappen was de wijkverpleegkundige vaak de schakel tussen de arts en de patiënten en had ze grote invloed. Ook was de zuster over het algemeen goed op de hoogte van hetgeen zich in een buurt of wijk afspeelde.

Specialisten en regeltjes

In de jaren zestig en zeventig verandert de zorg thuis drastisch. De verschillende kruisverenigingen fuseerden, thuiszorg en wijkverpleging fuseerden met als uiteindelijk resultaat de grote thuiszorgorganisaties, die we tegenwoordig kennen. Verruimende specialisatie en differentiatie binnen de beroepsgroep hebben het vak aanzienlijk veranderd. Huishoudelijk werk, eenvoudige verzorging en complexe medische handelingen worden door verschillende krachten uitgevoerd. Het van oorsprong typische vrouwenberoep wordt tegenwoordig ook door mannen uitgevoerd en de zelfstandigheid van welker wordt steeds meer ingeperkt door een uitgebreide regelgeving. Desondanks zijn er ook door de tijd heen ook constanten waar te nemen. De wijkverpleegkundige blijft een mobiel persoon, in dat opzicht is de titel 'Zovende zuster' tijdloos en ook nu nog moet er met weinig middelen en met name weinig tijd creatief omgesprongen worden. Zowel de veranderingen als de conti-

nuit worden in de tentoonstelling belicht.

Collectie

De bezoekers worden langs verschillende thema's geleid: kraamzorg, gezinszorg, tuberculosebestrijding, maar ook nieuwe verpleegmethoden en de eerste ontwikkelingen in de wijkverpleging in Nederland. Bij elk thema is van alles te zien: historisch materiaal, foto's en films. Bij het thema 'tbc-bestrijding' is bijvoorbeeld een collectie sputumpotjes te zien, waarin de patiënt moest spugen na het hoesten. Wie langs de potjes loopt, krijgt het gerochel van een tbc-patiënt te horen en het kleppen van het sputumpotje. Er is ook een foto van een tbc-huisje te zien, waarin patiënten werden verpleegd. Deze huisjes, die te leen waren bij de kruisvereniging, konden in de tuin van een patiënt worden gezet. De huisjes waren draaibaar en aan één wand open. Hierdoor kon een patiënt zoveel mogelijk zon krijgen per dag, er werd gedacht dat dit goed was voor het genezingsproces.

De expositie is op dinsdag en donderdag van 13.30 tot 16.30 uur geopend voor publiek. Wilt u de tentoonstelling met een klas bezoeken of een educatief traject volgen, dan wordt aangeraden een afspraak te maken. Dat kan ook op andere dagen dan dinsdag en donderdag. Het Florence Nightingale Instituut is gevestigd in 'Het Witte Huis', Stationsstraat 27, 6671 AW, Zetten. *Zovende zusters* is een gezamenlijke uitgave van de Stichting Onderzoek en Ontwikkeling Maatschappelijke gezondheidszorg (STOOM) en het Florence Nightingale Instituut. Het boek is te bestellen via www.fni.nl. Het kost inclusief verzending € 9,95. Abonnees van Kleio krijgen een korting van € 2,-. Deze aanbieding is geldig tot 1 september 2009.

Het merendeel van de tentoongestelde voorwerpen is afkomstig uit de collectie van de Stichting Historisch Verpleegkundig Bezit, waar het Florence Nightingale Instituut een nauwe samenwerking mee heeft. Het is een geluk voor de tentoonstelling dat de verschillende kruisverenigingen veelal goed met hun erfgoed zijn omgegaan. Rondom de historische opstelling is op speciaal ontworpen behang de hedendaagse zorg thuis te zien. Op de wanden hangen foto's, voorzien van bijschriften, waarop te zien is hoe tegenwoordig met zorg thuis wordt omgegaan.

De pop van zuster Stieltjes

Eén van de meest bijzondere objecten van de tentoonstelling is de pop van zuster Stieltjes uit 1898. In dat jaar werd ter ere van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina in Den Haag de 'Nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid' georganiseerd. Vrouwen uit het hele land werden door het organiserend comité door middel van een prijsvraag uitgenodigd een voorbeeld van hun werk op te sturen voor de tentoonstelling. Zuster Stieltjes (1866-1931) had in haar werkzaamheden veel te maken met plattelandsarbeiders, die last hadden van een soort eczeem dat zich over het hele lichaam verspreidde. Compleet verbinden was geen optie, omdat dat het bewegen en daarmee het werk onmogelijk maakte. Zuster Stieltjes ontwierp een zogenaamd werkmansverband, dat het lichaam bedekte maar ook bewegen mogelijk maakte. Een miniatuurversie van dit verband maakte zij voor de tentoonstelling en kleepte daar een pop

mee aan. Haar inzending won de hoofdprijs: een eremedaille. Lange tijd was alleen dit verhaal bekend en dacht men dat de pop verdwenen was. Toen Wiegman er tien jaar geleden een artikel over schreef, werd ze gecontacteerd door de stiefdochter van zuster Stieltjes. Zij had een schoendoosje met daarin de pop en de eremedaille.

Educatie

De tentoonstelling 'Zoevende zusters' maakt deel uit van een groter project. Zo is er een documentaire gemaakt over de geschiedenis van de zorg thuis. Deze film is te zien in de grote zaal van het instituut. Ook is het gelijknamige boek *Zoevende zusters* verschenen.

Een belangrijk onderdeel van het project is het educatieve traject. Zo zijn er educatieve werkbladen, die schoolklassen langs de expositie kunnen leiden. Naast een educatief pakket (aan te vragen bij het instituut) is er voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs een

educatieve game ontwikkeld. De focus ligt op die leerlingen die een opleiding in de zorg willen gaan volgen of die al een studie in die richting doen. In de game staan de dagelijkse bezigheden van verplegers en verzorgers centraal. Doel is

'De core business blijft hetzelfde: verzorgen van mensen thuis'

om leerlingen en studenten vertrouwd te maken met een aantal aspecten uit het vak en een korte indruk te geven van de achtergrond van die specifieke taak. Hoewel de game niet is ontwikkeld voor het geschiedsonderwijs, kan deze vooral in de onderbouw gebruikt worden als luchtige inleiding op het thema zorg. Telkens wordt er een vergelijking gemaakt tussen de hedendaagse situatie en die rond de jaren vijftig. Hierbij is dankbaar gebruik gemaakt van de grote hoeveelheid promotioneel filmmateriaal, die de kruisverenigingen hebben nagelaten.

www.fni.nl/onderwijs.

Lezers schrijven:

KLAGEN OVER VROEGMIDDELEEUWSE RIDDERS

'Er zit immers een kanjer van een fout in de tijdvakindeling', aldus een zin uit het artikel van Marjonne Maan in Kleio nr 2 van april 2009, die de redactie er nog eens extra heeft uitgelicht door hem vet tussen de lopende tekst de plaatsen. De kanjer van een fout zijn de 'ridders' in de naam van tijdvak 3, zo zet Antheun Janse, met veel meer nuance overigens, uiteen in zijn artikel in hetzelfde nummer. Hebben zij gelijk? Wat zit er achter de tijdvakbenamingen? De Kleio-redactie nodigde mij uit te reageren.

▷ Entoen.nu, deel A, pag. 46, noot 48.

▷ *Verzamelde Werken* deel VII, pag. 85.

▷ Ricoeur, P., *Time and Narrative III*, p. 107. Aveni, A.F., *Empires of Time*, Ch. 4.

▷ Straaten, D. van, 'Berenvellen en markiespakjes. Het tijdvakkenkader en beelden van tijd', in: *Kleio* 47 (2006), 1, 2-7.

De kritiek op de naam van tijdvak 3 komt niet voor het eerst voor in dit nummer van *Kleio*. Al eerder had Frits van Oostrom deze naar voren gebracht in het rapport van de Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon¹. De deskundigen wijzen erop dat ridders en ridderlijkheid een laatmiddeleeuws verschijnsel zijn, behorend tot het tijdvak ná het jaar 1000, tot de tijd van 'steden en staten' dus. Dit was de opstellers van de tien tijdvakken uiteraard niet onbekend. Waarom hebben zij dan toch voor een 'onjuiste' naam gekozen?

Voordat ik inga op de naam van tijdvak 3 moet eerst iets gezegd worden over periodisering, namen van tijdvakken en het leren van geschiedenis. Iedere historicus weet dat het onderscheiden van perioden berust op een subjectieve constructie achteraf, die niet correspondeert met de geleefde werkelijkheid. Het gaat om interpretaties en beelden die meer of minder plausibel kunnen zijn, en waarvoor ook altijd alternatieven denkbaar zijn. Huizinga heeft dan ook ooit beweerd dat 'kleurloze tijdperk-benamingen ...

de verkieslijkste' zijn², een advies waaraan hij zich zelf vervolgens zeer uitdrukkelijk niet hield door in zijn bekendste werk een periode als 'Herfsttij der Middeleeuwen' aan te duiden. Hoe het ook zij, uit een oogpunt van objectiviteit zouden we er inderdaad beter aan doen te spreken van 'tijdvak 3: 500-1000', en benamingen als 'riddertijd' en zeker ook 'Middeleeuwen' te vermijden. Daar staat echter tegenover dat 'objectieve' kalendertijd een technische constructie is die ver van ons af staat en niet overeenkomt met tijd zoals we die beleven³: we herinneren ons gemakkelijk 'gekwalficeerde tijdsaanduidingen' (zoals: het was vóórdat ik mijn nieuwe baan kreeg, of: nee, want toen was ons kind nog niet geboren), maar we moeten opzoeken wat voor datum het is, in wat voor jaar iets precies gebeurde, of hoe lang iets geduurd heeft. Daarmee worden de 'kleurloze benamingen' van Huizinga misschien weer wat minder verkieslijk, zeker als het gaat om onderwijs. We moeten leerlingen immers leren greep te krijgen op de duizenden jaren van de geschiedenis en, zoals iedere leraar weet, is dat bepaald niet gemakkelijk.

Arie Wilschut is lerarenop-leider en directeur van het IVGD. Hij maakte deel uit van de commissie De Rooy.

Welnu, precies om die reden heeft de commissie De Rooy destijds voorgesteld te gaan werken met sterk gekleurde tijdvakbenamingen die geen enkele wetenschappelijke pretentie hebben, maar die kunnen dienen als houvast bij het opbouwen van een referentiekader, een raamwerk. Ze moeten werken op dezelfde manier als 'dat was nog vóór onze verhuizing', associatief, beeldend. Dat de tijdvaknamen beelden oproepen, is aangetoond door onderzoek⁴. Dit is ook het enige criterium geweest bij het maken van tijdvaknamen. Het minst geslaagd in dit opzicht blijken de tijd van 'steden en staten' en die van 'regenten en vorsten' te zijn.

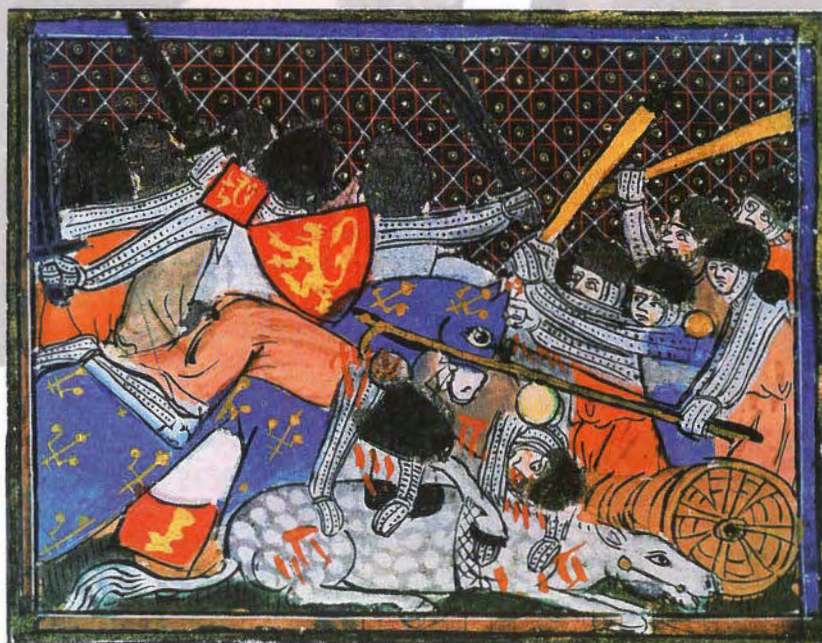
Bij de periode 'middeleeuwen' wilde de commissie een onderscheid maken tussen de tijd voor het jaar 1000 en die na dat jaar, wat door de deskundigen naar ik meen op prijs wordt gesteld. Wat is typerend voor het eerste, en wat voor het tweede tijdvak? In het eerste: geen of weinig stedelijk leven, in het tweede het nieuwe verschijnsel van de opkomende stad, die al snel een toonaangevende rol zou gaan spelen. In het eerste: zwakke staten, feodale versnippering, autarkie. In het tweede: opkomende staatsvorming, interregionale handel. Natuurlijk bestond in het tweede tijdvak ongeveer alles voort dat er in het eerste ook was: horigheid, feodalisme, kloosters, de leidende rol van de kerk, etc. De vraag is echter welk beeld wij willen oproepen van het eerste tijdvak als het gaat om leerlingen die bezig zijn greep te krijgen op de tijd. Voor de commissie was dat het beeld van monniken in verspreide kloosters die proberen het christendom te vestigen in de relatief onontwikkelde Germaanse wereld, en het beeld van lokale heersers, krijgers, heren met volgelingen, die in politiek opzicht de toon aangaven. Die vroegmiddeleeuwse krijgers hebben we - misschien ten onrechte - aangeduid als 'ridders', maar we hebben dat gedaan omdat het woord 'ridder' een beeld oproept, zoals Janse in zijn artikel aan het begin terecht uiteenzet. Tijd van 'kloosters en burchten' zou wellicht ook een optie geweest zijn, maar die was dan wel minder beeldend geweest.

De laatmiddeleeuwse ridderschap was, zoals in de uiteenzetting van Janse duidelijk wordt, in belangrijke mate een stilering van het krijgersleven, door de vechtersbazen te leren zich 'hoofs' te gedragen en hun vechtlust liever op gespeelde toernooien dan in echte bloedbaden uit te leven. Dat hun rol in politiek en militair opzicht was uitgespeeld, werd duidelijk in de Guldensporenslag van 1302. Daarmee kunnen we de ridders moeilijk tot het beeldmerk van deze tijd ver-

heffen, hoezeer ze ook geprobeerd hebben zich tussen de opkomende steden en staten te handhaven. Maar nu het allerbelangrijkste: juist discussies over de keuze van de tijdvakbenamingen kunnen leiden tot een dieper historisch inzicht! Leerlingen moeten, als ze eenmaal greep hebben gekregen op de tijd en als ze eenmaal het tijdvakkenkader als geheel moeiteloos kunnen toepassen, in gesprek gaan met historici als Janse. Dan zullen ze leren in te zien dat hun eerste simpele beeld op belangrijke punten moet worden gerelativeerd en uiteindelijk zullen ze beseffen dat perioden helemaal niet bestaan, dat de volledige tien tijdvakken niets meer waren dan een hulpmiddel om hen het moeilijke vak geschiedenis te leren. Dat inzicht is pas echt historisch besef en dat dient een hoger doel dan de twisten zelf over de vraag of tijdvaknamen nu 'kloppen' of niet. Voordat leerlingen echter kunnen komen tot de ontwikkeling van zulke *polythetic narrative frameworks* moeten zij in eerste instantie een beeld hebben van a *chronologically ordered past*⁵, een samenhangend beeld van opeenvolgende tijdvakken, dat altijd gebrekkig, onbeholpen, 'onjuist' (want wat is juist: bij geschiedenis bestaan alleen meer of minder plausibele beelden) en discutabel is. Voor dat eerste stadium zijn de tien tijdvakken bedoeld. Zonder dit inzicht blijft de discussie tussen de historicus, de specialist in de middeleeuwen, en de historisch-didacticus, de specialist in het leren van geschiedenis, tamelijk vruchteloos en zinloos.

Shemilt, D., 'The Caliph's Coin. The Currency of Narrative Frameworks in History Teaching', in: Stearns, P., Seixas, P.N., Wineburg, S. (eds), *Knowing, Teaching and Learning History*, New York: New York University Press 2000, 83-101.

De Guldensporenslag,
11 juli 1302.

De canonvensters als instaptoets

EEN DIGITALE CANONTOETS ONTWIKKELD DOOR CITO

De Canon van Nederland bevat 50 vensters over de Nederlandse geschiedenis en cultuur. Wat moet daarvan gekend en beheerst worden? Cito heeft het initiatief genomen tot het maken van een speelse en uitdagende digitale canontoets, op basis van erkende toetscriteria.

► Zie: entoen.nu, de canon van Nederland, rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon, deel B, 2006 Ministerie van OCW, Den Haag; óf: zie de website www.entoen.nu.

In januari 2005 kwam de Onderwijsraad met een advies waarin aangegeven werd dat het Nederlandse onderwijs behoefte heeft aan een (nationale) culturele en historische canon. Een canon kan, aldus de commissie, een belangrijke rol spelen in het bijbrengen van cultureel en historisch besef en kan als zodanig deel uitmaken van de aanpak van de integratieproblematiek. Tevens kan de canon een bijdrage leveren aan de stimulering van historische en culturele kennis, aan de vorming van een culturele identiteit en aan burgerschapsvorming. De commissie Ontwikkeling Canon van Nederland (onder voorzitterschap van Frits van Oostrom) heeft vervolgens in 2007 de Canon van Nederland gepubliceerd (zie www.entoen.nu). Hierin staat in 50 'vensters' beschreven wat iedereen zou moeten weten over de Nederlandse geschiedenis en cultuur. De canon moet gedeelde kennis zijn voor alle Nederlanders en onderdeel uitmaken van het curriculum voor de bovenbouw van het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Na beëindiging van deze opdracht, besloot het ministerie van OCW om de Stichting Entoen.nu in het leven te roepen. Deze stichting kreeg als opdracht de implementatie van de canon in het onderwijs te bevorderen en te coördineren. Cito nam voor haar rekening om een online toets te ontwikkelen waarmee leerlingen in de brugklas kunnen nagaan hoe het met de kennis van de canon is gesteld. Voor docenten levert deze toets nuttige informatie op over wat leerlingen

al weten van de canon en welke onderdelen meer aandacht behoeven in de lessen.

Waarom een canontoets?

De minister van onderwijs heeft besloten dat de canon met ingang van het schooljaar 2009-2010 in de kerndoele van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs moet zijn opgenomen. Daarmee is de canon geen vrijblijvend onderdeel van het curriculum. Tegelijkertijd is er geen middel om na te gaan of leerlingen de 50 vensters van de canon 'beheersen'. Een diagnostische toets, ontwikkeld door Cito, lijkt daarvoor een geschikt middel. Daarnaast kan de toets gebruikt worden als een voortgangstoets én om te bepalen welk beheersingsniveau een kandidaat/klas heeft van de 50 vensters (of een selectie daarvan). Ten slotte kan de toets door scholen gebruikt worden om zich te profileren als een school die 'canon-proof' is.

Voor wie is de toets bedoeld?

De canon is verplicht voor leerlingen van 8-14/15 jaar. Er is gekozen voor het ontwikkelen van een canontoets in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Om een experiment met een digitale canontoets te beginnen, lijkt de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs een geschikt moment, dus: de onderbouw van het voortgezet onderwijs (12-14/15 jaar). De toets kan als nulmeting aan het begin van het eerste schooljaar af-

Huub Kurstjens is als toetsdeskundige geschiedenis en staatsinrichting verbonden aan de afdeling vmbo van het Cito.
huub.kurstjens@cito.nl

genomen worden om te zien in welke mate de leerlingen onderdelen van de canon ná het basisonderwijs beheersen. Omdat de toets online afgenomen wordt, is directe (terug)rapportage mogelijk. Daarnaast zou aan het eind van klas 2/3 (einde onderbouw voortgezet onderwijs) opnieuw gekeken kunnen worden in hoeverre er sprake is van leerwinst. Mocht het experiment succesvol verlopen, dan kan altijd overwogen worden de toets in te zetten in het basisonderwijs.

Wat voor soort toets?

De toets is een digitale toets en online afneembaar. De toets kent alleen maar vragen in gesloten vorm, dat wil zeggen: automatisch scorebaar. Binnen die gesloten vorm zijn diverse vraagvormen mogelijk, zoals meerkeuzevragen, matchingvragen (juiste antwoorden met elkaar combineren), drag and drop vragen (bijvoorbeeld plaatjes in de juiste volgorde slepen), hotspot-vragen (bijvoorbeeld de juiste plaats in een kaart of plaatje aanklikken) enzovoort.

De toets heeft een aantrekkelijke vormgeving, is speels van opzet en is zeer gevarieerd. Iedere vraag moet in principe op één beeldscherm te zien zijn, daardoor is de hoeveelheid tekst sterk gelimiteerd. Er wordt veelvuldig gebruik gemaakt van afbeeldingen, film en geluid. Na afname van de toets is het resultaat direct bekend.

Welke toetscriteria?

Een goede toets moet aan een aantal criteria voldoen. De belangrijkste criteria, ook voor de digitale canontoets, zijn:

• Betrouwbaarheid

Een toets moet *objectief* zijn: het mag voor de hoogte van de score niet uitmaken welke docent de antwoorden van de leerling corrigeert;

Een toets moet *specifiek* zijn: alleen leerlingen die de stof beheersen kunnen de vragen correct beantwoorden;

Een toets moet de juiste *moeilijkheidsgraad* hebben: een toets mag noch te moeilijk noch te makkelijk zijn voor het niveau waarvoor het bedoeld is.

• Inhoudsvaliditeit

Een toets is inhoudsvalide als de opgaven en opdrachten uit de toets het inhoudelijke domein dekken. Er moet sprake zijn van min of meer evenwichtige spreiding over de stof. Als er vragen gemaakt worden bij slechts één onderdeel van de stof, dan is de toets niet (inhouds)valide.

• Begripsvaliditeit

Een toets is begripsvalide als deze het begrip, zoals bedoeld, daadwerkelijk meet. Als de toets inhoudelijk over een vastgesteld onderwerp gaat, maar alleen de leesvaardigheid toetst en niet de inhoud, dan is de toets

niet (begrips)valide. De toets moet passen bij de geleerde en opgegeven stof.

• Aanvaardbaarheid

Een toets is aanvaardbaar als leerlingen, docenten en ouders er blijk van geven de toets te accepteren als valide, betrouwbaar en bruikbaar.

De canontoets geeft leerlingen en docenten een betrouwbaar inzicht in de beheersing van de canon in vergelijking met een gewenste standaard en normgroep. De canontoets wordt volgens de kwaliteitseisen van Cito ontwikkeld. Dat betekent dat de opgaven worden gemaakt door docenten met de benodigde relevante vakinhoudelijke en toetstechnische kennis onder begeleiding van een toetsdeskundige van Cito. Eenduidige correctievoorschriften van de opgaven zorgen voor vergelijkbare en eerlijke beoordelingen van de toetskandidaten. Tot slot worden de toetsen ter screening en niveaubepaling voorgelegd aan deskundigen (waaronder ook experts vanuit de voormalige canon commissie).

Kennis en/of vaardigheden toetsen?

Wat moet een toets meten? Uitsluitend kennis, zoals de canonvragen die gepubliceerd zijn in het *Historisch Nieuwsblad*, *De Volkskrant* en *Andere Tijden* op 26 maart 2008?

Ter illustratie enkele voorbeelden uit deze toets die in samenspraak met drie (ex-)hoogleraren in de geschiedenis tot stand gekomen is: Hans Blom, James Kennedy en Niek van Sas. De toets is volgens de vragenmakers gebaseerd op de Canon van Nederland, die is ontworpen door de commissie Van Oostrom. Deze voorbeeldvragen (zie kader) zijn om

6 Zet de volgende schilders in de juiste chronologische volgorde:

- a Jeroen Bosch – Rembrandt van Rijn – Karel Appel – Vincent van Gogh
- b Rembrandt van Rijn – Vincent van Gogh – Jeroen Bosch – Karel Appel
- c Jeroen Bosch – Rembrandt van Rijn – Vincent van Gogh – Karel Appel
- d Rembrandt van Rijn – Jeroen Bosch – Karel Appel – Vincent van Gogh

De schilders Jeroen Bosch en Karel Appel staan niet in de canon en dus hoeven ze, volgens de omschrijving die de canoncommissie bij het betreffende venster gemaakt heeft¹, als zodanig niet gekend/herkend te worden. Hooguit kan beweerd worden dat de vraag een mogelijke verdieping is bij een venster.

17 Door wie werd Bonifatius vermoord?

- a Hollanders
- b Zeeuwen
- c Friezen
- d Limburgers

Het venster gaat over Willibrord, niet over Bonifatius.

meerdere redenen weinig valide of betrouwbaar. Deze voorbeelden laten de vraag rijzen of de kennis die in de canon genoemd wordt wel getoetst wordt. Daarnaast speelt de vraag naar de relevantie van de gevraagde kennis een rol, er wordt bijvoorbeeld gevraagd uit welke gevangenis Hugo de Groot ontsnapte. Of hoeveel doden er vielen tijdens de Watersnoodramp. Is het werkelijk van belang om precies te weten om hoeveel doden het ging? Bovendien wordt door andere bronnen het getal 1835 genoemd, een intrigerend verschil.

Kortom: deze toets voldoet niet aan de toetscriteria die nodig zijn voor het maken van betrouwbare, valide en aanvaardbare toetsen. Voor de doelgroep van de canon geldt dat een toets, naast de reeds genoemde toetscriteria, aantrekkelijk, afwisselend en uitdagend moet zijn en niet uitsluitend gericht op kennis, maar ook op toepassing ervan door een beroep te doen op inzicht en (studie)vaardigheden.

Cito heeft deze uitdaging aangenomen en per venster een vraag gemaakt. Aan een tweede generatie toetsen wordt gewerkt zodat er geleidelijk aan een itembank ontstaat waaruit geput kan worden. De toets is voorzien van een automatische correctie. Aan het einde van de toets is direct na afname een overzicht van de totaalscore en de score per vraag te zien. Het is niet de bedoeling dat de vragen openbaar gemaakt worden, dan zou door algemene bekendheid met de vragen immers het beoogde doel niet gerealiseerd worden: nagaan of leerlingen voldoende afweten van een venster. De toets wordt ingezet bij het bepalen van een realistisch streefniveau voor leerlingen in vmbo en havo/vwo. De toets kan ook gebruikt worden bij voorlichting aan en scholing van docenten. Op de site van Cito staan enkele voorbeeldvragen.

Wanneer en hoe beschikbaar?

Aan het begin van het nieuwe schooljaar (aug/sept 2009) is er per venster een vraag beschikbaar. Dat houdt in: één volledige toets over alle 50 vensters. Op dit moment vindt nog overleg plaats op welke wijze de toets aangeboden en afgenomen wordt. Gedacht wordt aan een online afname via de website www.entoen.nu. Er is een itembanksysteem in opbouw waaruit geleidelijk aan gebruik gemaakt kan worden van steeds meer vragen verspreid over verschillende niveaus. In het najaar wordt een tweede toets aangeboden.

Op de website van het cito zijn enkele voorbeeldvragen over de canon, zoals hiernaast, te vinden (klik op www.cito.nl, klik rechtsboven op 'u zoekt informatie over ... voortgezet onderwijs', klik in het midden van het scherm op 'Cito canontoets en aldaar klikken op 'voorbeeldopgaven').

Het streven is om in het najaar van 2009 een tweede online toets aan te bieden. De toets zal uiteindelijk de volgende functies en mogelijkheden bevatten:

- de leerling krijgt automatisch een score te zien voor de toets als geheel en per vraag/per venster van de canon;
- de opgavenbank wordt aangevuld met nieuwe of aangepaste opgaven;
- de docent kan een groepsrapportage opvragen/inzien (vanaf 2010 is de score van zijn/haar leerlingen te vergelijken met een landelijke normgroep).

We hopen met deze toets een bijdrage te kunnen leveren aan de implementatie van de canon in het basis- en voortgezet onderwijs.

Cito Canontoets voorbeeldopgaven

De volgende vraag gaat over slavernij in de 17e en 18e eeuw. Sleep iedere beschrijving naar het juiste gebied op de kaart.

Schieding 1, Schieding 2, Schieding 3

Welke schieding is door de schilder Rembrandt gemaakt?

☐ Schieding 1
☐ Schieding 2
☐ Schieding 3

Koning Willem I, Prins Willem van Oranje, Jozef II, Michiel de Ruyter

16e eeuw	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw

Sleep met de muis de afbeelding naar de juiste plek op de tijdlijn. Let op! Er blijft één eeuw over.

Dit artikel is een samenvatting van de presentatie die Huub Kurstjens gaf tijdens een symposium over de Canon aan de Universiteit van Tilburg op 14 januari 2009. Met dank aan Stefan Boom en Lody Smeets voor hun commentaar.

FRIDUS STEIJLEN & ERIK WILLEMS, *MET ONS ALLES GOED. BRIEVEN EN FILMS UIT NEDERLANDS-INDIË VAN DE FAMILIE KUYCK* (KITLY UITGEVERIJ, WALBURG PERS; ZUTPHEN 2008), 135 BLZ., € 19,95.

HANS VAN WESSEL (EINDREDACTIE), *INDISCHE SPOREN. BRONNEN VOOR LERARENOPLEIDERS*. (UITGEVERIJ VANTILT; NIJMEGEN 2008), 200 BLZ., € 15,00.

LIZZY VAN LEEUWEN, *ONS INDISCH ERFGOED. ZESTIG JAAR STRIJD OM CULTUUR EN IDENTITEIT*. (UITGEVERIJ

Cultuur en identiteit staan volop in de belangstelling in een sterk veranderende wereld van internationalisering en diversiteit, constateert Jeroen Gronheid in *Indische Sporen*. De hieronder besproken boeken zijn daarvan een bewijs. Ze gaan in op het leven in voormalig Nederlands-Indië en op de plaats en betekenis van de Indische cultuur in Nederland.

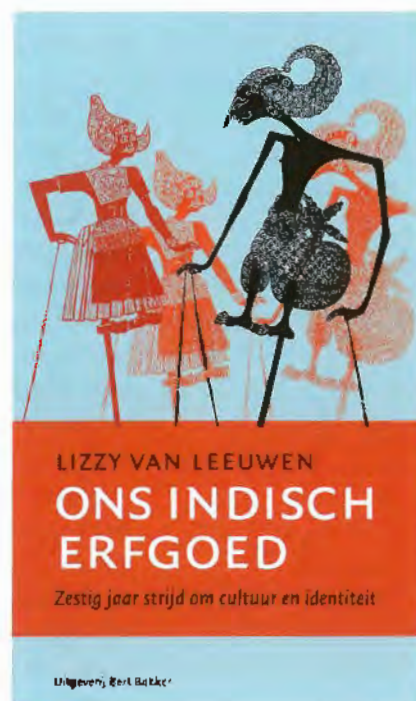
De Indische Bibliotheek is met een opmerkelijke uitgave gekomen, een selectie van brieven van Rien Kuyck, waaraan een dvd met een documentaire over het leven van de familie Kuyck in Nederlands-Indië is toegevoegd. De documentaire is samengesteld aan de hand van foto's en amateurfilmpjes gemaakt door Gerhard Kuyck, de echtgenoot van Rien. De brieven, geschreven tussen september 1924 en mei 1930, bevatten details over het huiselijke leven op Batavia, de koloniale verhoudingen, sociale verplichtingen en de voorbereiding op de terugkeer naar Nederland. De filmpjes werden later met de correspondentie meegestuurd als 'bewegende brieven'. Op technologisch gebied veranderde er veel in die tijd. Telex, snellere schepen, radio, telefoon en vliegverkeer betekenden enorme tijdswinst en hadden directe gevolgen voor het da-

gelijkse leven in Nederlands-Indië en de communicatie met de familie in Nederland. In de brieven schreef Rien regelmatig over die veranderingen, zoals de komst van de luchtpost en de introductie van de radio.

Heel anders van opzet is *Indische Sporen*. Dit inspirerende boek is bedoeld voor lerarenopleiders en hun studenten. Oorspronkelijk was het boek opgezet om studenten geschiedenis van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen voor te bereiden op het eindexamenonderwerp 'Indonesië', maar het thema bleek uitermate geschikt voor onderzoek naar de Indische cultuur in Nederland. Uitgangspunt vormen de visuele en beeldvormende 'Indische sporen', die na de dekolonisatie in de Nederlandse cultuur een plaats hebben gekregen. Denk daarbij aan foto's, films, jeugdliteratuur, kranten en tijdschriften. Deze bronnen kunnen, als ze 'goed beschreven, geanalyseerd en geïnterpreteerd' worden, zinvol worden gebruikt in het voortgezet onderwijs. Met verwondering constateert Lizzy van Leeuwen dat ongeveer zestig jaar na de onafhankelijkheid van Indonesië nog steeds onvoldoende onderzoek is gedaan in Nederland naar het koloniale verleden. Een 'confronterend postkolo-

niaal debat' heeft nooit plaatsgevonden en in plaats hiervan is een Indische cultuur ontstaan die de problemen met een onverwerkt koloniaal verleden moet verhullen. In *Ons Indisch Erfgoed* wordt de wordingsgeschiedenis en plaatsbepaling van de Indische cultuur in Nederland na de dekolonisatie onderzocht. In verschillende hoofdstukken wordt scherp geanalyseerd en levendig beschreven hoe onder andere het Indische culturele leven tussen 1950 en 1970 eruit zag, hoe het nostalgisch verlangen naar de verloren kolonie in de jaren zeventig ontstond en vorm kreeg, en welke problemen rond 'Het Indisch Huis' in Den Haag speelden. *Ons Indisch Erfgoed* is het resultaat van een driejarig project 'Bringing History Home', dat onderzoek heeft gedaan naar de identiteitspolitiek van postkoloniale migranten op politiek, sociaal-economisch en cultureel gebied in Nederland.

Anny Hartgerink

BERT VAN DER ZWAN (RED.) E.A., *IN DIENST VAN BUITENLANDSE ZAKEN, ACHTTIEN PORTRETTEN VAN AMBTE-
NAREN EN DIPLOMATEN IN DE TWINTIGSTE EEUW*. (BOOM: AMSTERDAM, 2008), 308 BLZ., € 24,50.

In de subtitel wordt gesproken van ambtenaren en diploma-ten. Nu zijn alle diplomaten in de twintigste eeuw natuurlijk ambtenaar, alleen hebben sommigen wat meer aanleg voor het functioneren als zodanig dan anderen. Vrijwel alle besproken heren barst-ten tijdens hun loopbaan met enige regelmaat uit hun zelfverkozen keurslijf. De aan-dacht daarvoor is dan ook de charme van dit boek. Veel vooroordelen over Buitenlandse Zaken worden bevestigd. Het departement staat vrij los van de rest van Nederland en men houdt zich niet bezig met wat de eigen bevolking over het buitenlands beleid denkt. Ivoren torens bieden bescherming tegen re-lativering van de eigen positie en het valt voor BZ ook niet mee dat Nederland geen grote

mogendheid is.

Soms heeft het slechte contact met wat er in het eigen land leeft ernstige gevolgen, zoals in de relatie met Indonesië en hoewel dat hier niet aan de orde komt, ook in de tijd van het referendum over de Europese Grondwet. In het eerste geval is er door tal van diplomaten en andere amb-tenaren uitstekend onder-handeld om de resultaten daarvan telkens weer te zien sneuvelen door het onbegrip van de vaderlandse politiek en haar achterban. In het tweede geval kon BZ zich eigenlijk niet voorstellen dat men in de rest van Nederland al lang niet meer kritiekloos ten opzichte van de EU stond. Aanvankelijk was een adellijke titel, of tenminste afkomst uit de gegoede burgerij, een dui-delijk voordeel voor degene

die bij BZ wilde werken. Na de Tweede Wereldoorlog begon dat langzaam te veranderen. Onder invloed van ervaringen opgedaan in de Tweede We-reldoorlog kwamen er op BZ mensen met idealen werken die zich met hart en ziel voor de Europese zaak, of het trans-Atlantisch bondgenootschap, wensten in te zetten. Het leek wel alsof de kwaliteit van de mensen steeds beter werd. *In dienst van Buitenlandse Zaken* is geschreven door verschil-lende prominente historici die aan diverse universitaire instellingen en instituten zijn verbonden. Deze bundel is een vervolg op twee eerder verschenen boeken over de ministers van Buitenlandse Zaken in de negentiende en twintigste eeuw.

Dirk Erdman

REMMO ENSEL, *ALLEEN TIJDENS KANTOORUREN*. (VANTILT: NIJMEGEN 2008), 176 BLZ., € 14,95.

Het omslag belooft veel goeds: foto's van 'Debiteuren/Crediteuren' en 'the Office', maar ook Kafka, Nescio en Voskuil, de films *Fight Club* en *The Secretary* worden genoemd. De films behoren tot mijn favorieten, Nescio vond ik op de middel-bare school geweldig en daar ik als archivaris op de Radboud Universiteit werk, mochten de werelden van Kafka en Voskuil wel heel herkenbaar zijn. Als dan ook nog blijkt dat Ensel op hetzelfde kantoor werkt als ondergetekende, waar inder-daad 'het licht automatisch dooft als je te lang stilzit' is de

euforie compleet: dit wordt een feest van herkenning! 'Kleine cultuurgeschiedenis van het kantoorleven' luidt de ondertitel van Ensels boek. Het kantoorleven is een relatief nieuw fenomeen. In de zestiende en zeventiende eeuw werden (overheids)adm inistraties nog vooral door de daarvoor verantwoordelijke functionarissen thuis gedaan en bewaard. De uitbreiding van centrale overheden en de schaalvergroting van bedrijven vroegen echter om een giganti-sche uitbreiding van admini-stratief personeel. Personeel

dat zijn werk vanaf de negen-tiende eeuw in een steeds maar groeiend aantal kantoren verrichtte. Met deze kantoor-revolutie en de 'verkantoorise-ring van arbeid', zoals bij Ensel te lezen is, kwam een nieuwe klasse op: die van de witteboor-denwerkers. Kantoor-klerken droegen een wit overhemd of een witte boord en onder-scheidden zich hiermee van bijvoorbeeld handarbeiders in een overall (de *blue collar workers*). Deze nieuwe witte-boordenklasse, hoewel niet of nauwelijks rijker, probeerde zich van de arbeiderskaste te

onderscheiden door de levensstijl van de gegoede middenklasse te imiteren.

Ensel behandelt in *Alleen tijdens kantooruren* een aantal aspecten van dat kantoorbestaan. De rode lijn door deze verhalen heen is het vervreemdende effect dat kantoorwerk op een mens kan hebben en de manier waarop men daarmee omgaat. Een mooi voorbeeld daarvan is de film *'Fight Club'*. Een kantoorclerk (gespeeld door Edward Norton) richt een geheime club op, waarin mannen elkaar in elkaar slaan om zo weer het gevoel te krijgen écht te leven. Bestaande kantoorclerken ko-

zen vaak voor een wat minder gewelddadige uitvlucht: zij schreven hun frustraties van zich af, wat weer heel aardige fictie opleverde. Dat die fantasiewereld de realiteit soms akelig dicht benaderd, blijkt wel uit de beroemdste literaire werken over het leven als witteboordenman: 'Der Prozess' van Kafka en 'Het Bureau' van Voskuil. Kafka, Voskuil en ook Nescio hebben de meeste van hun dagen in een kantoor gesleten.

Ensel is zelf dit boek begonnen vanwege de fascinatie van zijn eigen transformatie tot witteboordenman. Uit welke fantasie schrok Remco

Ensel wakker toen het licht op het kantoor van de Radbouduniversiteit automatisch doofde? Een droom waarin literaire ambities verwezenlijkt worden? Het soms wat duur en ingewikkeld proza uit zijn boek en het feit dat Ensel ook vier reisboeken op zijn naam heeft staan, zouden daarop kunnen wijzen. Maar hetzelfde kan van menig boekrecensent gezegd worden. Dus ook in de verholen ambities is *Alleen tijdens kantooruren* wellicht voor veel hedendaagse kantoorbewoners een feest der herkenning.

Ramses Peters

PIETA VAN BEEK, *DE EERSTE STUDENTE, ANNA MARIA VAN SCHURMAN 1636*. (MATRIJS: UTRECHT 2007, TWEEDE DRUK) 272 BLZ., € 22,00.

In deze monografie verdedigt Picta de stelling dat Anna Maria van Schurman studente was en niet alleen maar toehoorder. Tevens wordt een fraai tijdsbeeld neergezet van studeren en geleerdheid in de zeventiende eeuw.

Anna Maria van Schurman (1607-1678) wordt door tijdgenoten als Jacob Cats, Barleus en Constantijn Huygens, erkend en gewaardeerd als zeer geleerd: de 'Utrechtse Pallas'. Zij had kennis van theologie, geschiedenis, medicijnen en wiskunde en beheerste vele talen: Duits, Frans, Nederlands, Engels, Latijn, Grieks, Hebreeuws, Syrisch, Arabisch en waarschijnlijk, in geringere mate, Samaritaans, Arames, Perzisch en Ethiopisch. Maar dan wel weer voldoende om voor het Ethiopisch een grammatica te schrijven. Doel van al deze

kennis was voor haar een beter begrip van de Bijbel en de godgeleerdheid te krijgen. Verder werd zij geroemd als dichteres en getalenteerd knnstenares in acht verschillende technieken. In de uitsluitend door mannen beheerste wetenschappelijke wereld schreef zij gewoon mee. Anna Maria moet veel gestudeerd hebben om dit alles te bereiken. Maar ze leefde zo'n twee eeuwen voor Aletta Jacobs, die algemeen beschouwd wordt als de eerste universitaire studente. Pieta van Beek vindt echter dat Anna Maria van Schurman (1607-1678) die eer toekomt en beargumenteert dat in dit boek. Ze mag als eerste studente uniek genoemd worden, want Aletta was, veel later, de eerste van een hele golf studentes.

Wat maakte iemand in de zeventiende eeuw tot student? Er was geen verplichte inschrijving,

dus was er ook geen inschrijvingsbewijs. Er waren colleges in het Latijn: openbare colleges, dispuut- en hoorcolleges en privécolleges. Bijvoorbeeld tweewekelijkse dispuutcolleges onder leiding van een professor over stellingen bij een actueel vraagstuk, zoals: hoe bezweert men de duivel? En: mogen mannen lang haar hebben en een pruik dragen? Of: betekenen de kometen iets kwaads? Wat wij nu collegegeld noemen werd niet gevraagd. Examens kende men in de begintijd van de universiteit nog niet. Na vier jaren aanwezigheid kon je promoveren of voor theologie kerkelijke examens doen. Daarna maakte je een academische reis door Europa.

In hoe verre kon Anna Maria als vrouw aan dit alles meedoen? Bij openbare colleges golden de regels van de openbare ruimte,

zodat men naar sekse gescheiden werd zoals tegenwoordig nog in fundamentalistische kringen voorkomt. Anna Maria zat dan ook apart achter een gordijn. Wel volgde zij jarenlang privécolleges, waaronder tien jaren theologie van professor Voetius. De openbare en de theologiecolleges waren gratis maar voor de privécolleges moest betaald worden. Voor de rijke Anna Maria was dit echter geen probleem. Kerkelijke examens heeft Anna Maria niet gedaan, ongetwijfeld

wegens de heersende opvatting dat 'een vrouw moest zwijgen'. Een academische reis ging niet, omdat er in Europa geen universiteit zo verlicht was als die haar had toegelaten. De geleerde vrouwen in Europa die zij ontmoette en met wie zij correspondeerde, hadden geen universitaire studie genoten. Wel werd in het Latijn, Grieks of Hebreeuws geschreven, de drie talen die een geleerde moest kennen. Voor wie wordt dit boek aanbevolen? Voor docenten en

voor in talen geïnteresseerde leerlingen uit hogere klassen. Er wordt ruimschoots geciteerd uit het werk van Anna Maria. Het boek is fraai uitgegeven. In omliggende kaders zijn diverse brieven afgedrukt en ook een schets over het karakter van Anna Maria van Schurman. Hoe veelzijdig Anna Maria was, laten ook de bijzonder knap gemaakte illustraties zien: vele van de hand van Anna Maria van Schurman zelf!

Ellen Marrenga

S. GROENEVELD EN H.L.P.H. LEEUWENBERG, *DE TACHTIGJARIGE OORLOG. OPSTAND EN CONSOLIDATIE IN DE NEDERLANDEN (CA. 1560-1650)*, (WALBURG PERS, ZUTPHEN 2008) 432 BLZ., PRIJS € 59,50.

Het mag met de historische kennis van de Nederlanders beroerd zijn gesteld, hoe ons land als zelfstandige staat is ontstaan, daar hebben de meesten wel wat van gehoord. Willem van Oranje is een paar jaar geleden nog bijna tot belangrijkste Nederlander gekozen en het Wilhelmus kan ook bijna iedereen meezingen. Wat overigens niet wil zeggen dat men weet waar men het over heeft of wat men zingt, getuige de eerste plaats voor Pim Fortuyn bij diezelfde verkiezing en de zinloze discussie over het volkslied. Maar het kan nog erger: het Russische volk koos onlangs bij een zelfde soort verkiezing voor Rusland Jozef Stalin tot tweede belangrijkste Rus.

Lang was de Tachtigjarige Oorlog het ijkpunt van onze nationale identiteit: verdraagzaamheid, vrijheidszin, maar ook het protestantisme, waren dan daarvan de sleutelbegrippen. Later, vanaf de tweede

half van de twintigste eeuw, kwam daar nog de Tweede Wereldoorlog bij, want ook daar konden en kunnen we naar hartelust onze nationale deugden op projecteren. Nou is het maar zeer de vraag of de opstandelingen in de jaren zestig van de zestiende eeuw onder het motto van vrijheid, verdraagzaamheid en protestantisme de strijd aangingen. Bovendien: hoe laat het, toch vaak fundamentalistische, calvinisme zich rijmen met die twee andere begrippen? Ze zijn immers als water en vuur voor elkaar.

Degenen die hun nieuwe religie wilden beschermen tegen de door het centrale gezag in Brussel gesteunde moederkerk hadden hele andere motieven om in verzet te komen dan de edelen en de rijke burgerij in de steden die zich tegen de aantasting van hun privileges door de Habsburgse centralisatie verzetten. Vechten voor het behoud van verworven rech-

ten, zeker als daar maar een klein deel van de bevolking van profiteert, is geen vrijheidsstrijd. Soms is het een gewone ordinaire machtsstrijd. En revolte onder het volk, voortkomend uit sociale onrust, kunnen we zelfs beschouwen als een onderdeel van een klassenstrijd, hoe onderontwikkeld die dan ook mag zijn geweest. Motieven voor de Opstand, en interpretaties ervan, te over. En dat is nog maar het begin van het verhaal, want de Tachtigjarige Oorlog zou nog lang duren.

Groeneveld en Leeuwenberg maken voor hun *De Tachtigjarige Oorlog* van drie kenmerkende momenten een tijdsbeeld van de Nederlanden: een van 1559, een van 1609 en een van 1650. Voor ieder van die momenten beschreven zij de institutionele, economische, sociale en religieuze situatie.

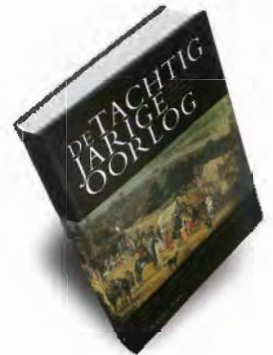
En van de tussenliggende periodes, zo als zij het noemen, de loop der gebeurtenissen.

Het hele spel begint volgens de schrijvers met een godsdienstoorlog, een burgeroorlog en een opstand die aan het einde van de zestiende eeuw overgaan in een reguliere oorlog tussen twee staten, die na een onderbreking van twaalf jaar tussen 1609 en 1621, zal voortduren tot het midden van de zeventiende eeuw. Het resultaat van dit alles had niemand bij het begin voor ogen gestaan, omdat de opstand was begonnen door groepen met verschillende motieven. In ieder geval was het geen enkelvoudig herstel van de oude machtsverhoudingen. De oude standenmaatschappij was niet verdwenen, maar één stand, de burgerij, voerde nu wel de boventoon, omdat de geestelijkheid was uitgeschakeld en de adel om verschillende redenen veel aan macht had verloren. De gegroeide tegenstelling tussen de klassen in de steden kwam door het corporatieve karakter van dat stedelijke leven, met gilden, broederschappen, schutterijen en buurtschappen, echter niet op scherp te staan. En de collegiale bestuursstructuur van de Republiek (met meerhoofdige stads-, gewest- en generaliteitsbesturen) was geen stap terug naar de middeleeuwse verhoudingen, maar een even modern antwoord op de nieuwe tijd als het absolutisme in de ons omringende monarchieën en als regeringsvorm misschien wel efficiënter. Op godsdienstig gebied bleef de Republiek hangen tussen het Duitse model, waar de vorst een keuze maakte voor het rooms-katholicisme of het lutheranisme in zijn land, en het Franse model, waar voor de Hu-

genoten in bepaalde gebieden en steden godsdienstvrijheid kwam. In de Republiek kwam gewetensvrijheid. Niemand kon vervolgd worden voor zijn godsdienstige overtuiging, wel voor de openbare uitoefening ervan. Want alleen de publieke gereformeerde kerk mocht in het openbaar kerkdiensten houden. Maar alle kerken, of ze nou publiek waren of niet, bepaalde met hun armen- en ziekenzorg en onderwijs een belangrijk deel van het corporale karakter van de Republiek. Fascinerend blijft natuurlijk

de constatering dat de Republiek na tachtig jaar strijd niet wezenloos in de touwen hing, maar als grote mogendheid en als centrum van de wereldhandel uit de oorlog te voorschijn kwam. Ze zat toen midden in haar Gouden Eeuw. Ook voor dit economische aspect van de Tachtigjarige Oorlog is in het boek van Groeneveld en Leeuwenberg voldoende aandacht. Een reden te meer om hun *Tachtigjarige Oorlog* een standaardwerk te noemen.

Hans Pols

advertentie

Universiteit Leiden

ICLON

DE LEIDSE NASCHOLING

De lerarenopleiding (ICLON) en de opleiding geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseren een studiedag over het CE-onderwerp voor 2010-2011

Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam

op vrijdag 18 september 2009.

Deze studiedag is bedoeld voor geschiedenisdocenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp. Op deze dag kunt u een combinatie van lezingen en workshops volgen met ruime mogelijkheid voor discussie en actieve deelname. Op de informatie- en leermiddelenmarkt presenteren verschillende uitgeverijen hun materialen.

Meer informatie: www.iclon.nl/geschiedenisdag en in Kleio week 27.

CONFERENTIE EUROCLIO OP CYPRUS

Cyprus, het eiland van Afrodite, was in de week van 5 t/m 11 april het toneel van de zesde internationale conferentie van Euroclio. Zo'n 150 geschiedenisleraars uit meer dan dertig landen hielden zich een week lang bezig met het thema *'Taking the perspective of the others: Intercultural dialogue and teaching and learning history'*. Al meteen de eerste dag werd de toon voor de conferentie gezet: de acht organiserende verenigingen presenteerden zich: een deel Grieks-Cypriotisch en een deel Turks-Cypriotisch. Onder hen ook de vertegenwoordigers van een aantal vakbonden, die via filmpjes en foto's lieten zien hoe zij letterlijk hadden gevochten voor

hogere lonen voor docenten, gelijke rechten voor mannelijke en vrouwelijke docenten en natuurlijk voor goed geschiedenisonderwijs. De conferentie vond grotendeels plaats in Ledra Palace, het hoofdkwartier van de VN-vredesmacht in de bufferzone van Nicosia, vlak bij één van de vijf checkpoints, waar je de groene zone, die het eiland in twee delen verdeelt, kunt overschrijden. Het was een bijzondere ervaring om het gebouw binnen te gaan door een poort met een grote ketting, die speciaal voor ons werd geopend door een VN-soldaat. De week was gevuld met lezingen, presentaties, discussies, workshops, schoolbezoeken en excursies. Tijdens de opening werden

we onder andere toegesproken door de Zuid-Afrikaan Dr. Jacco Cilliers, programmanager van het VN-ontwikkelingsprogramma *'Action for cooperation and trust'* op Cyprus. Hij onderkende het belang van onze conferentie in Cyprus vanuit een Zuid-Afrikaanse zeggwijze, dat hij vertaalde met: *'I am, because we are'*. Zeer indrukwekkend vond ik de presentatie van leden van het *Bi-communal initiative of relatives of missing persons, victims of massacres and other victims of war*. 1600 Grieks-Cyprioten en 500 Turks-Cyprioten zijn nog steeds vermist sinds de oorlogshandelingen in 1964 en in 1974. De individuele verhalen van vier leden van dit comité maakten grote indruk op alle aanwezigen. Leerzaam waren ook de schoolbezoeken aan zowel Grieks- als Turks-Cypriotische scholen voor basis- en voortgezet onderwijs in Nicosia. We werden zeer hartelijk ontvangen en we kregen een indruk van het curriculum en in het bijzonder de leerboeken voor geschiedenis. Voor de Turks-Cypriotische basisscholen zijn recent moderne geschiedenismethodes ontwikkeld. Overigens is het naar de vraag of deze boeken zullen blijven, want de geschiedenisboeken op scholen waren ook inzet van de verkiezingen op Cyprus op 19 april. Kortom: een bijzondere conferentie, waarbij vooral ook de vele contacten met collega's uit alle delen van

Europa zeer waardevol waren. Complimenten aan de organisatoren die hebben laten zien hoe het mogelijk is op dit verdeelde eiland te komen tot samenwerking. Wellicht dat politici daarin nog wat van historici kunnen leren.

**Marjan
de Groot-Reuvekamp**

ERFGOEDOPDRACHTEN BIJ DE TIEN TIJDVAKKEN

Erfgoed Nederland heeft in samenwerking met de erfgoedhuizen regionale erfgoedopdrachten laten ontwikkelen bij de methode *Feniks* voor de onderbouw van het vmbo van uitgeverij ThiemeMeulenhoff. Maar deze opdrachten zijn ook te gebruiken bij elke methode die de tien tijdvakken volgt. De opdrachten hebben als doel de leerlingen een beter beeld te geven van het erfgoed in hun eigen provincie. Bij elk tijdvak wordt er gekeken naar het erfgoed op historische plekken en plaatsen binnen de eigen provincie. De leerlingen zoeken informatie op websites en maken gebruik van bronnen zoals afbeeldingen en films. Verdeeld over de eerste twee leerjaren van het vmbo komen alle vormen van erfgoed aan bod. In de tijd van de steden en staten bekijken leerlingen bijvoorbeeld de kaart van Ptolemeus die gemaakt is in de tweede eeuw na

Christus, ze bestuderen een kaart van De Nederlanden uit 1543 en onderzoeken stadskarten uit hun provincie in twee perioden. Vervolgens wordt de overstap naar het heden gemaakt via Google Earth. Zo wordt in elk hoofdstuk het patroon van dichtbij naar veraf opgebouwd. De leerlingen werken in

dit project grotendeels zelfstandig. Op de website vinden ze al het materiaal dat ze nodig hebben. De websites van archieven en andere instellingen zijn doorklikbaar.

www.erfgoednederland.nl, klik op 'programmalijsnen' en vervolgens op 'educatie'

KRAALTJES RIJGEN OF EDELSMEDEN?

EERSTEGRAADS LIO-DAG

Kun je als geschiedenisdocent het beste kraaltjes rijgen of edelsmeden? Dat was de vraag die de Rotterdamse hoogleraar historische cultuur en educatie Carla van Boxtel in haar openingslezing van de landelijke lio-dag stelde. Ze gaf het antwoord ook: kraaltjes rijgen is een leuke bezigheid, maar wanneer je les na les een nieuw stukje vakinhoud aan een ketting

rijgt, leidt dat nauwelijks tot betekenisvol leren. De geschiedenisdocent kan zich daarom beter vergelijken met een edelsmid, die met allerlei verschillende materialen en technieken nieuwe sieraden maakt. Die materialen en technieken stonden op maandag 30 maart centraal in Utrecht op de lio-dag voor eerstegraads studenten. Ongeveer 70 studenten volgden die dag workshops van de opleiders aan de verschillende universitaire lerarenopleidingen geschiedenis.

Geur van slagvelden

Het programma-aanbod was buitengewoon divers. Uit Nijmegen kwamen workshops over het gebruik van muziek, foto's en 'woordsterren' in de les. Bij deze laatste werkvorm oefenen leerlingen met het aan elkaar koppelen van beelden en begrippen. Marc Kropman uit Amsterdam trakteerde om 11 uur 's ochtends de studenten op de geuren van de 'Vlaamse velden' anno 1916 en liet zien hoe je een kip kunt mumifi-

ceren. Stephan Klein uit Leiden nam een voorschot op het nieuwe examenonderwerp met een workshop over bewegend beeld en de Vietnamoorlog. Daarnaast waren er workshops over omgevingsonderwijs, het onderwijsleergesprek, vragen stellen door leerlingen, het beoordelen van praktische opdrachten, activerende werkvormen en verhalen vertellen. In alle workshops kwam de oriëntatiekennis aan bod, zonder dat dit een doel op zich was. Uitgangspunt was overal het historisch denken en redeneren oftewel het 'edelsmeden'.

Tessa de Leur van het Amsterdamse Sint Nicolaas Lyceum liet zien dat je hiervoor niet altijd ver hoeft te zoeken, maar dat de geschiedenisdocent zijn of haar gereedschap vaak in het keukenkastje kan vinden. Met een Flippo en pingpongballetje demonstreerde zij hoe je leerlingen kunt nitleggen hoe het mens- en wereldbeeld in de zestiende eeuw veranderde ('de aarde is plat' versus 'de aarde is rond'). Je kunt

natuurlijk vertellen hoe de guillotine werkt, maar je kunt ook een tomaat onthoofden (mes wel schuin houden!). Dat vergeet de klas gegarandeerd niet meer. De Leur gaf knutseltips voor het maken van een weefgetouw compleet met 'schering en inslag'. Ze maakte duidelijk dat het gebruik van voorwerpen in de les niet altijd voor de hand hoeft te liggen: een theekopje kan niet alleen voor de 'Boston teaparty' worden ingezet, maar ook voor een les over het abolitionisme. Serviesfabrikant Wedgwood schaarde zich immers aan de kant van de bestrijders van de slavernij en produceerde het beroemd geworden medallion van een geketende slaaf met de tekst '*Am I not a man and a brother?*'

80 minuten voor twee wereldoorlogen?

De workshop van Arnoud Aardema uit Nijmegen ging over de oorlogsfoto's van Robert Capa uit de Tweede Wereldoorlog en de Spaanse burgeroorlog. De deelnemers kregen de

WEBSITE MET HISTORISCHE ILLUSTRATIES

Nieuw initiatief van een groep illustratoren: op een weblog publiceren zij met regelmaat hun (educatief-) historisch illustratiewerk - nieuw, dan wel uit archief. Het is de bedoeling dat er gaandeweg een uitgebreid portfolio gaat ontstaan van origineel historisch illustratiewerk.

www.historicalillustration.blogspot.com

opdracht om een tentoonstelling samen te stellen over het thema 'oorlog in beeld'. Uit een serie van acht moesten we drie foto's selecteren, proberen om deze chronologisch te ordenen en onze keuze verantwoorden. In een tweede ronde kregen we de taak om drie foto's uit te kiezen voor een gedenkboek over Capa. Dit keer kregen we de beschrijvingen van de foto's erbij. Opnieuw moesten we expliciteren waarom we een foto wel of niet wilden opnemen. Aardema liet twee originele, leuke en leerzame werkvormen zien, waarmee je leerlingen kunt laten oefenen met

vaardigheden als nauwkeurig kijken, concretiseren en argumenteren. Een nadeel is dat je met de uitvoering ongeveer 80 minuten bezig bent. Hadden we niet maar drie lessen voor het kenmerkende aspect 'het voeren van twee wereldoorlogen'? Aardema meent dat je aan zo'n breed en gecompliceerd onderwerp in drie lessen onmogelijk recht kunt doen en dat het daarom beter is een radicale keuze te maken voor bijvoorbeeld een les over oorlogsfoto's, die in ieder geval wél samenhang oplevert. Het gaat immers om het 'oriënteren'. En beelden zijn daarvoor bij

uitstek geschikt.

Krant over -ismen

In de workshop van Maartje van Eem van de Vrije Universiteit stonden we stil bij het fenomeen 'praktische opdrachten'. Vooral het beoordelen van dergelijke werkstukken blijft lastig. Aan de hand van twee oefeningen met een beoordelingsmodel bleek dat de verschillen tussen de door ons toegewezen cijfers kleiner waren dan we van tevoren dachten. Conclusie: ook p.o.'s zijn redelijk objectief te beoordelen. Heel nuttig was het inventariseren van de p.o.'s die op de verschil-

lende scholen worden gegeven. Een leuk idee is bijvoorbeeld het maken van een krant over de '-ismen' in de negentiende eeuw. Leerlingen krijgen in groepjes een '-isme' toegewezen en worden verantwoordelijk gesteld voor een krant over dit thema, die onder andere een manifest, een cartoon en een bericht over een ander '-isme' moet bevatten. Verdere ervaringen met p.o.'s, werkvormen en leerlingen werden uitgewisseld op de borrel. Die was welverdiend na een dag noest edelsmeden.

Gerhard Stoel

Kijk eens rond buiten je eigen opleiding!

Tweede graads lio-dag
Op 3 april 2009 organiseerden de Tweede graads lerarenopleidingen een conferentie Vakdidactiek voor hun leraren-in-opleiding in Amsterdam. Onder het motto 'Samenwerken aan vakdidactiek' namen 72 studenten en 19 lerarenopleiders van zeven hogescho-

len aan deze ontmoeting deel. Het was de eerste keer dat een dergelijke bijeenkomst georganiseerd werd.

Het doel was om tot een uitwisseling van vakdidactische ideeën over de opleidingen heen te komen. Door dat onderlinge contact kan de blik van de lio's op de praktijk van het lesgeven en het opleiden van geschiedenisleraren verruimd worden.

In de ochtend hield Arie Wilschut (lerarenopleider te Amsterdam, actief in het Instituut voor Geschiedenisdidactiek) onder de titel 'Burgerschap en kritisch denken. Canon en referentiekaders in het huidige geschiedenisonderwijs' een lezing over actuele ontwikkelingen. Hij ging daarbij uitvoerig in op de burgerschapsdoelstelling van het geschiedenisonderwijs, op

(manieren van) historisch denken en redeneren, op de tien tijdvakken en de canon. Kortom, gesneden koek voor de doorsnee Kleio-lezer. Voor de studenten waren de grote lijnen natuurlijk wél bekend, maar leverde de in de lezing verwerkte geschiedfilosofische benadering – met name het onderscheid tussen ecologische, sociale, mythische en historische tijd – meer problemen op. De beoogde discussie na afloop verzandde over de hoofden van de studenten heen jammer genoeg te veel in een tweegesprek tussen 'opponenten' van de zojuist genoemde commissies, die zich uiteindelijk vonden in de conclusies dat de vensters van de canon dienst zouden kunnen en moeten doen als kenmer-

kende aspecten van de tijdvakken én dat de uitwerking van sommige vensters toch echt bij andere vakken een thuis moet krijgen.

Superboeiend

Het middagprogramma was gevuld met workshops over allerlei vakdidactische thema's en werd verzorgd door docenten van zes lerarenopleidingen. Activerende didactiek, dramatische werkvormen, filmbeelden, Google Earth, klassikaal onderwijs, leerstijlen van Kolb, dimensies van Marzano, oriëntatiekennis en multiperspectiviteit passeerden in een tiental bijeenkomsten de revue. Alle workshops werden, zoals blijkt uit de evaluatie van positief tot erg goed beoordeeld. De liodag heeft zeker beantwoord aan de wens om vakdidactische kennis

en ervaring te delen. Dat beeld wordt bevestigd door de opmerkingen die studenten hebben geplaatst: 'superboeiend', 'leerzame dag', 'volgende keer meer tijd voor de workshops'. Deze eerste keer is dus absoluut voor herhaling vatbaar. Wellicht kan aansluiting gezocht worden bij de jaarlijkse landelijke studiedag van hun opleiders en is samenwerking mogelijk met de eerstegraads opleidingen. Wél lijkt het nodig om tijdens de dag de studenten nog meer te stimuleren om contacten met andere lio's te zoeken en te maken.

Myrthe Corbijn (Amsterdam)
'Nou Lodewijk XVI, kom maar naar voren' zo luidde een van de eerste activerende teksten van Koen Henskens (Nijmegen). Vooraan in het lokaal zat Lodewijk

XVI met zijn zwaaiende vrouw Marie-Antoinette. De rest van de studenten zat door het lokaal heen in drie groepen verdeeld. Zij vertegenwoordigden de standensamenleving van Frankrijk in de achttiende eeuw. Ook moesten zij zich inleven in tweedeklassers. Gezien de ervaringen van de lio's een prima opgave! De groep die de derde stand voorstelde ergerde zich steeds meer aan het feit dat zij alleen de hoge belastingen moesten betalen en de dupe waren geworden van de misoogsten, met als gevolg dat ze in opstand kwamen tegen de koning. De Franse Revolutie was een feit! Kortom, een onderwijsvorm die je inleving activeert en de causaliteit van gebeurtenissen beter doet begrijpen.'

Dirk Bouwmeester (Nijmegen):

'De workshop over Google Earth door Maurice Heemels en twee Sittardse lio's was bedoeld om studenten met dit programma om te leren gaan bij het voorbereiden van veldwerken. Nadine en Merijn gaven ons eerst uitleg over de functies die Google Earth allemaal heeft. Na de techniek was er ruime aandacht voor de inhoud. Die varieerden van het (driedimensionaal) reconstrueren van het concentratiekamp Struthof in de Franse Elzas tot het vergelijken van de huidige satellietbeelden van Trier met oude kaarten om zo de Romeinse stad te doen herleven. Een erg leerzame

workshop, die zeker in mijn lessen navolging zal krijgen.'

Daphne Kevers (Sittard)

'Het doel van de workshop van Marc Kropman (Amsterdam), Oorlog op vijf continenten. De Tweede Wereldoorlog gezien vanuit Europese en buiten-Europese perspectieven, was om allochtone leerlingen geïnteresseerd te krijgen voor dit onderwerp. Vaak wordt vooral het Europese gedeelte van de oorlog behandeld tijdens de les. Met Marokko als voorbeeld gingen we kijken naar het aandeel van dat land in de oorlog. Zo kun je dus de Marokkaanse leerling ook bij de les betrekken. Interessant, maar ik had er meer van verwacht.'

Myrthe Corbijn & Dirk Bouwmeester:

'Bij het thema 'activerende didactiek in het vmbo' stond de hele organisatie rondom het uitvoeren van activerende didactiek centraal. 'Hoe laat je alle leerlingen nadenken?', 'Hoe zorg je dat iedere leerling zich aangesproken voelt als jij een vraag stelt?', 'Hoe geef je niet alleen de snelle leerling de beurt?' Tijdens deze workshop werd ons door Jaap Patist (Utrecht) een aantal handige 'tools' geleerd. Belangrijk is dat leerlingen zich veilig voelen ten opzichte van elkaar en actief aan de les deelnemen.'

Thijs van Vugt

MUSEA

AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM, AMSTERDAM
Old Masters of Amsterdam
Met ruim duizend schilderijen van vóór 1800 beschikt de stad Amsterdam over één van de rijkste verzamelingen Oude Meesters ter wereld. Tot de hoogtepun-

ten behoren schilderijen van Rembrandt, Jan van der Meijden, Jacob van Ruisdael en Willem van de Velde. De tentoonstelling vertelt het verhaal van de totstandkoming en groei van de collectie. In de eerste zalen proeft de bezoeker de sfeer van de grote zaal in

de schuttersdoelen en van de regentenkamer van het Leprozenhuis. Hier hingen oorspronkelijk indrukwekkende groepsportretten. Na verval of opheffing van de instellingen raakten veel schilderijen zoek. Sommige werden door brand vernield, andere gingen

naar particuliere collecties. In de laatste zaal hangen voornamelijk portretten van welgestelde burgers of afbeeldingen van belangrijke historische gebeurtenissen. Te zien tot en met 9 augustus 2009.

www.ahm.nl

MUSEUM PAUL TETAR VAN ELVEN, DELFT
Willem Frederik Schmidt (1809-1848)

Het museum is gevestigd in het voormalige woonhuis van de negentiende-eeuwse kunstschilder en verzamelaar Paul Tetar van Elven. Van 1864 tot 1894 bewoonde hij dit mooie pand aan de Koornmarkt. Testamentair werd door hem bepaald dat zijn woonhuis na zijn dood ingericht

moest worden als museum. Tot 1 november 2009 is er, naast de vaste collectie (tekeningen, schilderijen, atelier, stijlkamers) een tentoonstelling te zien van Willem Frederik Schmidt. Schmidt was in zijn tijd één van de succesvolste en best betaalde schilders van ons land. Hij wordt gezien als een klassiek romantisch kunstenaar en wordt bewonderd om zijn coloriet en verantwoorde historische details in zijn werk. Als portrettist vergaarde hij veel roem. Afgebeeld is het portret van de Delftse apotheker A.J. Kipp en zijn gezin. Op afspraak zijn er onderwijsprogramma's 'op maat' te maken. Er zijn geringe kosten aan verbonden.

www.museumpaulietarvanerven.nl

HUNEBCENTRUM, BORGER (DRENTHE)
Terug in de tijd van de Hunebedbouwers

Meer dan vijfduizend jaar geleden richtte een boereuvolk imposante grafkelders op. Duizenden jaren lang, tot op de dag van vandaag, hebben de hunebedden stand gehouden. Een tastbaar bewijs uit de prehistorie. Maar hoe leefde dat boereuvolk? Hoe beleefden ze vreugde en verdriet? Hoe kregen de hunebedbouwers die tonnenware stenen op elkaar? In het Hunebedcentrum vindt een ont-

moeting plaats met dit intrigerende boereuvolk. Door middel van films, multimediatproducties, een offermoeras en nog meer wordt antwoord op de bovenstaande vragen gegeven. Op het terrein van het Hunebedcentrum is een prehistorische boerderij nagebouwd, die een schat aan informatie levert. Het centrum heeft voor het voortgezet onderwijs een educatief programma opgesteld (rondleiding en film) dat voor maximaal drie euro per leerling kan worden uitgebreid met PowerPoint-presentaties en wandelingen. De kosten bedragen € 4,50 per leerling. Ook CKV-bonnen zijn in te leveren. Wel van tevoren reserveren.

www.hunebedcentrum.nl

50 JAAR VGN - 50 JAAR KLEIO

Op vrijdag 27 maart jl. vierde de VGN het jubileum van de vereniging en van haar vakblad Kleio. Precies tussen twee memorabele data in - de VGN werd in september 1958 opgericht en het eerste nummer van

Kleio verscheen in september 1959. Het bestuur had een mooie, historisch verantwoorde, locatie gevonden aan de Kromme Nieuwegracht in Utrecht - de Latijnse School was er onder andere gevestigd geweest, voor een feestelijke middag en avond.

Zo'n honderd VGN-ers verzamelden zich tegen vieren in de kapelachtige zaal waar na de ontvangst eerst de jaarlijkse algemene ledenvergadering gehouden werd. Het bestuur had er namelijk voor gekozen meerdere vliegen in een klap te slaan.

Zes jaar trouwe dienst
Nou, u begrijpt dat het vergaderen erg vlug ging dit jaar. Veel aanwezigen hadden zich er niet op ingesteld en menigeen keek enigszins schuld bewust bij het afhandelen van de jaarstukken. Hij of zij had er echt niet aan had gedacht

om die, in volle glorie aanwezig op de VGN-website, te lezen. VGN-voorzitter Jan-Maarten de Wit sprak zijn jaarrede uit en stond met name stil bij de vernieuwingen in de bovenbouw. Meer hierover en over andere activiteiten van het afgelopen jaar is te lezen in de jaarrede die u op pagina 4 en verder vindt. Heel tevreden meldde de voorzitter een aanzienlijke versterking in de bestuursgelederen, er komen maar liefst drie leden bij: Marcel Nonhebel, die al jaren actief was in de Didactiek- en Activiteitencommissie, Bas van Rooijen en Vincent Loth.

Daarna min of meer als hammerstukken de jaarverslagen en plannen van de commissies en de Kleio-redactie, en de jaarcijfers van 2008 met de begroting voor 2009. Er kwamen nog wat vragen uit de zaal naar de politiek van de VGN inzake de rol en omvang van geschiedenis in het lesprogramma van het basisonderwijs en in het vak M&M. De historische component lijkt veel te wensen over te laten. Het bestuur beloofde actie.

Er werd afscheid genomen van Marjan de Groot, die inmiddels internationaal vertegenwoordigster van de VGN is geworden en zich bezighoudt met de organisatie van de Euroclioconferentie in 2010 in Nijmegen. Daarna trad Jan-Maarten af. Na zes jaar trouwe dienst in het VGN-bestuur, de laatste jaren als voorzitter, zit zijn tijd erop. Hij werd geprezen om zijn prettige manier van optreden bij de vele hobbels die de VGN in die jaren moest nemen en die veel van zijn vrije tijd opslokten. Een voorzitterschap is geen

flauwekul waar geen tijd of geld tegenover staat, terwijl men buiten de VGN en met name bij de overheid, verwacht dat je te allen tijde met professionele en goede raad klaar staat. Jan-Maarten wordt tijdelijk opgevolgd door bestuurslid Maas van Egdom.

Huib de Ruijterprijs

Daarna de uitreiking van de speciale Huib de Ruijterprijs vanwege het 50-jarig bestaan. Hij ging naar Joke van der Leeuw-Roord, die zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt voor het geschiedenisonderwijs, niet alleen binnen maar ook buiten Nederland. Joke begon als actief VGN-lid in de jaren zeventig in de afdeling Den Haag (de VGN was toen nog in afdelingen georganiseerd), vervolgens kwam zij in de Kleio-redactie en werd daar weggehaald om zitting te nemen in het VGN-bestuur als lid en later als voorzitter. In die tijd veranderde er, net als nu, ook van alles in het examenprogramma. Joke werd voorzitter van de WIEG, de werkgroep die het nieuwe examen moest implementeren. Dat deed zij enthousiast en doeltreffend. De leraren van de examenklassen hebben veel aan de bijscholing gehad. Daarna kwam Joke terecht in een stroomversnelling. Het verdwijnen van de communistische regimes in Europa en de verbetering van de communicatie met de mensen daar boden de mogelijkheid om te helpen bij de opbouw van een andere vorm van geschiedenisonderwijs, met nieuwe visies, nieuwe stof en een nieuwe didactiek. Joke richtte samen met Hélène

Budé voor de VGN en mensen van andere verenigingen voor geschiedenisleraren in West-Europa in 1993 Euroclio op, een overkoepelende club waarin verenigingen en individuele leraren elkaar zouden kunnen treffen en ondersteunen bij hun geschiedenisonderwijs. Joke werd de eerste voorzitter, altijd op zoek naar subsidies. Zij legde contacten en reisde uitgebreid rond in Europa. Later werd zij directeur van het Euroclio-bureau en jarenlang organiseerde zij voor onze collega's in Midden- en Oost-Europa steun in de vorm van assistentie bij het maken van nieuwe methoden en bij het zoeken naar een nieuwe didactiek. Joke interesseert overheden en instellingen voor het werk, organiseert gelden, en is ook zelf actief bij het maken van methodes en het geven van vakdidactiek.

In de Nederlandse geschiedeniswereld is Joke een unicum en deze speciale Huib de Ruijterprijs heeft zij dan ook volledig verdiend, aldus Jan-Maarten de Wit in zijn lofreden en de aanwezigen in de zaal mochten het daarmee volledig eens geweest zijn. Normaal klappen wij VGN-ers niet zo hard.

Joke bedankte het VGN-bestuur en haar familie op de eerste rij, die haar al jaren baar gang laat gaan. Het geld van de prijs gaat naar Moskou, waar Tamara Eidelman, voorzitter van de Russische 'VGN' het prima kan gebruiken nu het nieuwtje van moderne Russische geschiedenis er wel af is en de staat bezuinigt.

Trein gemist

Tijdens de borrel praatte men driftig bij. Leraren die

begonnen waren in de jaren zestig, zeventig, tachtig en negentig zochten elkaar op. En de jongere leden merkten soms tot hun verbazing dat zij al veel meer mensen kenden dan ze eigenlijk van te voren gedacht hadden. De tijd ging snel voorbij en tegen tien uur was het opstappen voor wie er nog waren. Langzaam en hard pratend slenterden de laatste VGN-ers naar het station waar sommigen de trein of de bus natuurlijk niet misten. Het was een mooie viering geweest, met voor het bestuur weer eens een ouderwetse jaarvergadering met een zaal vol aanwezigen, compleet met een zeurvraag, zoals die vroeger tijdens een jaarvergadering altijd wel door iemand werd gesteld. Met een blijde herkenning van verouderde hoofden of van mensen die juist helemaal niet veranderd waren. Met praten over wat je na je actieve lidmaatschapstijd allemaal was gaan doen. Met kennismaken met heel wat nieuwe actieve leden.

De VGN is immers wel vijftig geworden, maar lijkt geen oudere heer, de dagen zat en Kleio geen middelbare dame. Eeuwig jong, zoals de school en het geschiedenisonderwijs.

Tineke Bogaerts

Vooraankondiging

Op 20 en 21 november wordt in Landgoed Huize Bergen te Vught de jaarlijkse didactiekconferentie van de VGN georganiseerd. Wij nodigen jullie graag uit voor deze, naar we hopen, wederom inspirerende dagen.

PROGRAMMA

De conferentie bestaat uit een startersconferentie voor beginnende docenten en een didactiekconferentie voor gevorderde docenten. In workshops, lezingen en discussies komen historische onderwerpen en kwesties uit de lespraktijk aan de orde, zoals oriëntatiekennis, activerende didactiek, het nieuwe examen, maar ook geschiedenis op het vmbo en het werken met leergebieden. Daarnaast is er natuurlijk volop de gelegenheid om ervaringen uit te wisselen met andere docenten. Ook dit jaar is er weer een leermiddelenmarkt, waar uitgeverijen hun methodes presenteren.

Workshops

'Taalsteun in de klas', door Carla van Boxtel

'De inzet van gastsprekers in de klas', door het Landelijk Spreekpunt Gastsprekers

'Geschiedvervalsing', door Wilbert Landman

'Examens en oriëntatiekennis', door Loek Jansen

Lezingen

'Herdenken en de Tweede Wereldoorlog', door Hans Blom

'Drama in nazitijd', door Ad van der Logt

'Niet iedereen kan stenen gooien. Israël en Palestina', door Arjan el Fassed

KOSTEN* EN AANMELDING

Gevorderden:

Leden: € 295,-

Niet-leden: € 345,-

Starters:

Leden: € 195,-

Niet-leden: € 245,-

*De deelnamekosten worden vrijwel altijd betaald door je werkgever of stageplek, informeer hiernaar bij je school.

Let op! Er is slechts een beperkt aantal plaatsen beschikbaar. Houd Kleio en de website in de gaten voor het definitieve programma. We hopen je terug te zien in Vught!